

LA FILOSOFIA 3/18.

APLICACIÓ I AVALUACIÓ A

L'ESCOLA D'EDUCACIÓ INFANTIL.

Treball Final del Grau en Mestre/a d'Educació Infantil

Ariadna Podall Ubiñana

4t Grau en Mestre/a d'Educació Infantil

Anna Pujol Costa i Conchi San Martín Martínez

Facultat d'Educació, Traducció i Ciències Humanes

Universitat de Vic – Universitat Central de Catalunya

14 de maig de 2018

AGRAÏMENTS

Primer de tot, vull dir que aquest treball ha estat possible gràcies al suport, la paciència, constància i dedicació de la tutora, Anna Pujol, per ser qui en tot moment ha cregut en aquest projecte i m'ha ajudat a fer-lo possible i seguir avançant dia a dia. També a Conchi San Martín, per al seu suport i ajuda per a realitzar el treball.

També vull agrair la paciència i el suport dels meus pares, les meves germanes i la meva família i amics per estar sempre al meu costat i donar-me ànims contínuament per seguir endavant.

Per acabar agraeixo a totes aquelles persones que han fet possible aquest projecte, al personal de la biblioteca per la seva ajuda constant durant el procés, als educadors, educadores i infants de l'Escola Pinediques de Taradell, per guiar-me durant les pràctiques i donar-me l'oportunitat de fer l'aplicació pràctica d'aquest treball. També a totes aquelles persones que de manera indirecta han posat el seu granet de sorra i m'han acompanyat al llarg dels quatre anys realitzant el Grau en Mestre/a d'Educació Infantil. Sense tots ells i elles aquest projecte no hauria estat possible.

Per als nens, el món – i tot el que hi ha dins seu – és nou: és sorprenent.

La major part dels adults veu el món com una cosa absolutament normal.

Els filòsofs són, en aquest sentit, una notable excepció.

Un filòsof mai s'acaba d'acostumar al món. Per a ell, o ella, el món continua sent una mica absurd, fins i tot una mica desconcertant i enigmàtic.

D'aquesta manera, els nens i els filòsofs comparteixen una facultat bàsica. El filòsof té una sensibilitat igual que la d'un nen, que li dura tota la vida.

El món de Sofia, Jostein Gaarder (2001, p. 30)

Sumari

La Filosofia 3/18 és un projecte educatiu que té com a objectiu ajudar a pensar, reflexionar i desenvolupar diferents habilitats de pensament a infants des dels 3 als 18 anys.

Partint de la Maièutica de Sòcrates, del rerefons pedagògic de John Dewey i del Socioconstructivisme (Piaget, Vigotsky i Bruner), la Filosofia 3/18 se centra en la proposta de Matthew Lipman, que és l'autor referent i creador d'aquest projecte. Aquesta metodologia pedagògica, juntament amb els materials i propostes que s'han anat creant, permeten als infants reflexionar i fer-se preguntes sobre qüestions de la seva pròpia vida o aspectes que els interessin i els motivin.

En el present treball s'utilitzen els recursos proposats pel Grup d'Innovació i Recerca per a l'Ensenyament de la Filosofia (IREF), associació que promou el projecte de Filosofia 3/18 en català (*Philosophy of Children*), aplicats al cicle d'Infantil. El treball es complementarà amb la realització de dues entrevistes amb expertes com Glòria Arbonès, actual directora del Grup IREF. Irene de Puig, antiga directora és també un referent important.

Per tant, amb la present proposta es pretén conèixer la Filosofia 3/18 i les característiques dels materials que es poden utilitzar per aplicar aquest projecte a l'escola d'Educació Infantil. Amb tot, es pot dir que és un projecte que ofereix molts avantatges tant pel que fa als mestres i escoles que ho apliquen com també als nens i nenes, ja que és una eina que ajuda a esdevenir persones crítiques, amb capacitat reflexiva i capaces de conviure en societat.

Paraules clau

Filosofia 3/18, reflexió, pensament, diàleg, conversa, habilitats de pensament.

Abstract

Filosofia 3/18 is an educational project that aims to help, think, reflect and develop thinking skills for children from 3 to 18 years.

Starting from the Socratic Maieutics, the pedagogical background of John Dewey and the Socioconstructivism (Piaget, Vigotsky and Bruner), Filosofia 3/18 focuses on the proposal of Matthew Lipman, who is the author and creator of this project. This pedagogical methodology, along with the materials and proposals that have been

created, allows the children to reflect and ask questions about their own life or aspects of interest and motivate them.

In the present work the resources proposed by the Grup d'Innovació i Recerca per a l'Ensenyament de la Filosofia (IREF), an association that promotes the project of Filosofia 3/18 in Catalan (*Philosophy of Children*) are used, applied at the Elementary School. The work will be complemented with two interviews with experts like Glòria Arbonès, current director of the Grup IREF. Irene de Puig, former director, is also an important reference point.

Therefore, with the present proposal, it is intended to know the Filosofia 3/18 and the characteristics of the materials that can be used to apply this project to the Elementary School. So, the project offers many advantages both for teachers and schools that apply it, as well as for boys and girls, because it is a tool that helps to become critical people, with reflective ability and able to coexist in society.

Key words

Filosofia 3/18, reflection, thought, dialogue, conversation, thinking skills.

Índex

1. Introducció	8
1.1. Justificació del tema escollit	9
1.2. Objectius del Treball de Final de Grau	10
1.3. Estructura del Treball de Final de Grau	11
2. Marc teòric	12
2.1. Què és la filosofia?	12
2.2. Com es pot ajudar als nens i nenes a pensar?	14
2.3. Quin és l'origen la Filosofia 3/18?	16
2.4. Per què és important pensar?	20
2.5. Amb quines eines es pot ajudar als infants a pensar?	22
2.6. Què són les habilitats de pensament?	27
2.6.1. Com es poden posar en pràctica les habilitats de pensament?	30
2.7. Com hauria de ser l'espai per fer Filosofia 3/18?	33
2.8. Qui desenvolupa la Filosofia 3/18 amb els infants?	35
2.9. Com hauria de ser l'estructura d'una sessió de Filosofia 3/18?	36
3. Aplicació Pràctica	38
3.1. Metodologia	38
3.1.1. Disseny de la intervenció	41
3.2. Participants i contextualització del centre	44
3.3. Resultats	45
3.3.1. Part 1: Experiència del treball de camp	45
3.3.1.1. Sessió 1	47
3.3.1.2. Sessió 2	50
3.3.1.3. Sessió 3	52
3.3.2. Part 2: Entrevistes	55

3.4.	Anàlisi de dades	56
3.4.1.	Anàlisi de la intervenció pràctica realitzada a l'escola	56
3.4.2.	Anàlisi de les entrevistes	58
4.	Conclusió	60
4.1.	Limitacions de la recerca i proposta de millora	63
5.	Bibliografia	65

1. Introducció

Filosofia 3/18. Aplicació i avaluació a l'escola és el Treball de Final de Grau que posa fi als quatre anys del Grau en Mestre/a d'Educació Infantil, vinculat a la Menció en Cultura i Llenguatges de la Infantesa i a les Pràctiques III.

La filosofia és la ciència que busca donar explicacions de la vida, la humanitat, la seva actuació i qualsevol tipus de coneixement, que comporta la reflexió, el diàleg i el pensament profund. Per tant, és important oferir l'oportunitat de reflexionar a les persones des de la infantesa, per tal que puguin fer-se preguntes i siguin capaços de pensar i dialogar per tal d'arribar a unes conclusions que els permetran solucionar problemes o preguntes que s'hagin realitzat.

A l'escola és important que els mestres i educadors acompanyin als infants durant el seu procés de desenvolupament. Per això, els docents han d'oferir contextos rics, organitzats i amb diferents recursos que permetin als nens i nenes desenvolupar les seves habilitats motrius, psicològiques i socials.

D'aquesta manera va sorgir la idea d'organitzar aquest treball, després de reflexionar sobre com donar l'oportunitat als més petits de pensar i fer-se preguntes i poder buscar respostes, mitjançant la reflexió i el diàleg. Per aquesta raó, la temàtica principal és la Filosofia 3/18, ja que és el focus principal i la base d'aquesta reflexió. La finalitat del treball, per tant, és conèixer el projecte de Filosofia 3/18 i aplicar-lo a l'aula per fer-ne una anàlisi posterior. Aquest, és un projecte educatiu que s'imparteix a Catalunya per a infants des dels 3 fins als 18 anys amb l'objectiu de donar-los l'oportunitat de pensar, reflexionar i desenvolupar habilitats de pensament.

La metodologia utilitzada és la d'observar i analitzar els recursos de jocs, contes i pintures per a fer Filosofia 3/18 i aplicar-los a l'aula oferint als infants la possibilitat de reflexionar. Així, s'ha fet una recollida de dades de les sessions de Filosofia 3/18 realitzades a l'aula, mitjançant la transcripció dels diàlegs i les fotografies dels resultats obtinguts i se n'ha realitzat una anàlisi. Més concretament, s'han analitzat les habilitats de recerca, de conceptualització, de raonament i de formulació que han estat concebudes per als infants. Tot plegat, s'ha realitzat en una aula d'Educació Infantil, ja que aquesta és l'edat d'interès d'aquest estudi. Així, el projecte s'explicarà basant-se en aquesta etapa.

Per acabar, també s'han fet diferents entrevistes a persones vinculades directament amb la Filosofia 3/18. A partir d'aquestes s'ha pogut obtenir informació per a conèixer més a fons el projecte i desenvolupar-ne la pràctica a l'escola.

1.1. Justificació del tema escollit

Un dels aspectes més importants a tenir en compte en l'etapa de l'Educació Infantil és la d'oferir als infants l'oportunitat d'expressar les seves emocions i sentiments. Per fer-ho és necessari fer un procés de reflexió que ajudi als nens i nenes a pensar millor i de manera crítica, per tal d'aprendre a expressar-se millor i a ser capaç de dialogar i reflexionar amb els altres. A partir d'aquí va sorgir la idea de fer aquest treball, ja que es va descobrir l'existència del projecte de Filosofia 3/18. Amb tot es va considerar important conèixer-lo més a fons i disposar de recursos per a posar-lo a l'abast de mestres, educadors, professionals de l'educació, pares, mares, famílies i totes aquelles persones que tenen un contacte directe amb els infants i joves, per donar-los l'oportunitat de començar a reflexionar i d'oferir-los recursos molt diversos per fer tot aquest procés. Així, mitjançant aquestes eines, totes aquestes persones poden treballar les habilitats de pensament amb els infants, reflexionant i preparant-se per a conèixer en societat de manera democràtica.

Per tot això, és important conèixer els recursos de què es disposen per aplicar el projecte i aprofitar-los per a treballar tots els aspectes detallats. Així mateix, és necessari formar-se contínuament, per conèixer i aprendre sobre aquestes metodologies i pedagogies diferents que permeten desenvolupar una tasca molt important amb els infants, que ajudaran al seu desenvolupament i creixement personal.

Finalment, cal afegir que la motivació per realitzar aquest Treball de Final de Grau no només prové d'un interès professional com a futura mestra, sinó també com a motivació personal. És així, ja que el treball m'ha permès desenvolupar un seguit d'habilitats que m'han ajudat en el meu creixement personal. Així, també he pogut reflexionar i aprendre de molts experts a pensar millor i d'una manera crítica, constructiva i reflexiva. Per últim, tot plegat m'ha ajudat a créixer com a persona i m'ha donat moltes eines que seran de gran utilitat per a realitzar la meva tasca com a futura mestra, però també en l'àmbit personal, per a viure en societat i créixer i aprendre dia a dia.

1.2. Objectius del Treball de Final de Grau

Els objectius d'aquest Treball de Final de Grau són:

- Analitzar diverses propostes de Filosofia 3/18, coneixent els materials i les eines utilitzades i aplicar una proposta de Filosofia 3/18 a una escola d'Educació Infantil, utilitzant la conversa i el diàleg per a posar en joc les habilitats de pensament dels infants.
- Oferir als infants l'oportunitat de reflexionar sobre temes i situacions molt properes a ells i elles, realitzant diferents activitats i jocs que potenciïn les habilitats de recerca, conceptualització, raonament i formulació dels infants de forma significativa.
- Contrastar l'eficàcia dels materials i de l'aplicació del projecte amb la pràctica educativa realitzada a l'escola.
- Analitzar la proposta de Filosofia 3/18 realitzada a l'aula d'Educació Infantil i contrastar-ho amb el que diuen els experts a les entrevistes.

1.3. Estructura del Treball de Final de Grau

El present Treball de Final de Grau està estructurat en quatre grans parts:

Primer de tot, es fa una introducció de la temàtica que es tracta. En aquest cas, s'introdueix el projecte de Filosofia 3/18 i se'n detalla la justificació del tema escollit i els objectius que es pretenen aconseguir.

En segon lloc, s'exposa el marc teòric, on es fa una aproximació de manera teòrica i conceptual sobre la Filosofia 3/18.

Seguidament, es descriu l'aplicació pràctica. En aquest apartat es detalla la metodologia emprada, es fa una contextualització del centre educatiu on es fa l'aplicació pràctica, detallant les característiques del grup d'infants on es du a terme. Després es fa un apartat de resultats, on es descriuen les sessions pràctiques realitzades a l'escola. Finalment es fa una anàlisi d'aquesta intervenció. Per acabar, també es fan diferents entrevistes a professionals que tenen una relació directa amb el projecte.

Per últim, s'exposen les conclusions, on es detalla si s'han assolit els objectius plantejats inicialment i se'n descriuen les limitacions i una possible proposta de millora de la pràctica realitzada a l'escola. A més, es fa un contrast de la teoria amb la pràctica i se'n fa una reflexió final.

Tot plegat es fa mitjançant preguntes que encapçalen cada apartat del treball. D'aquesta manera, es pretén que el lector comenci a tenir un contacte amb preguntes que el facin reflexionar i li ofereixin un recull d'informació sobre el projecte d'una manera més reflexiva.

2. Marc teòric

En el marc teòric es fa una aproximació al concepte de Filosofia i seguidament al concepte de Filosofia 3/18. Així, se'n detallen algunes idees clau que són bàsiques per a comprendre el terme treballat. Més endavant es contextualitza la Filosofia 3/18 i es fa una petita reflexió sobre els seus orígens. Després, es fa una explicació del grup impulsor d'aquest programa, el Grup IREF i s'exposen alguns dels materials que aquests proposen per a treballar la Filosofia 3/18. Finalment, s'explica com hauria de ser una sessió de Filosofia 3/18 i com s'hauria d'organitzar.

2.1. Què és la filosofia?

La filosofia és la ciència que busca trobar respostes a totes les preguntes formulades per les persones sobre la vida, la mort, la societat i el món que ens envolta. Aquesta paraula prové del grec. Etimològicament *Philosophia* és amor per la saviesa, ja que *philos* significa amor, estimació i *sophia* significa saviesa.

El diccionari de l'Enciclopèdia Catalana (2018) ens ofereix quatre definicions diferents per aquest terme:

- Ciència que cerca de donar una explicació radical i àdhuc última de la natura, de l'home i la seva actuació i de tota mena de coneixement possible, i que alhora es presenta generalment com a sistema jerarquitzat de judicis de valor sobre l'existència i el real amb vista a orientar l'actuació personal i col·lectiva.
- Doctrina desenvolupada, sistemàticament o no, per un filòsof o un conjunt de filòsofs, o pròpia d'una tendència, d'una època, etc. La filosofia platònica, positivista, materialista, medieval.
- Reflexió crítica sistematitzada sobre els fonaments, els límits i les orientacions d'una ciència o un àmbit del saber particulars. Filosofia del dret, de la història, de la religió, de la ciència.
- Saviesa del qui sap suportar les vicissituds de la vida. *Has de prendre les coses amb filosofia.*

Segons Irene de Puig (2012) “la filosofia és summament important per entendre les diverses visions del món i els fonaments filosòfics dels drets humans, i contribueix a desenvolupar la capacitat de les persones per exercir una veritable llibertat de pensament” (p. 15). Per tant, amb tot això queda clar que la filosofia ens permet reflexionar i esdevenir persones crítiques, amb capacitat per pensar i reflexionar sobre tot allò que forma part de la vida. Es tracta de meravellar-se i admirar-se per tot el que

succeeix, fer-se preguntes de les coses, d'un mateix i dels altres i intentar entendre-ho. Nomen (2016) diu que tot plegat “sorgeix de la necessitat de saber, l'admiració i la curiositat que et rosega per dins buscant respostes a les preguntes inesperades” (p. 17). Així, mitjançant la filosofia s'adquireix l'habilitat de comprendre, comunicar i dialogar. A més, ofereix l'oportunitat d'observar tot el que ens envolta des de perspectives molt diverses.

2.2. Com es pot ajudar als nens i nenes a pensar?

Els nens i nenes, des de ben petits, es fan preguntes sobre tot allò que els envolta. Són éssers que es meravellen per a qualsevol cosa i volen saber el perquè de tot. Els infants sempre es qüestionen sobre la vida i intenten buscar explicacions i respostes constantment. Així, la filosofia és una de les maneres d'oferir als infants l'oportunitat d'aprendre a pensar de manera crítica i creativa. Es tracta de fer-se preguntes i reflexionar, més que trobar respostes. Amb tot, tal com afirma Irene de Puig (2012) "el paper de la filosofia no és fer-nos pensar, sinó fer-nos pensar millor, i pensar millor vol dir reforçar les destreses o estratègies de raonar, de preguntar i de formar conceptes, d'aplicar el nostre pensament i de prendre decisions" (p. 25).

D'aquí sorgeix *Filosofia para niños*, una proposta educativa que ofereix als infants l'oportunitat de fer-se preguntes i qüestionar-se tot el que passa al seu voltant, reflexionant i pensant de manera crítica i creativa. Aquest programa no ensenya la filosofia que es coneix avui, on s'aprenen els pensaments de filòsofs com Sòcrates, Plató, o Aristòtil, sinó que es tracta d'ajudar als infants a pensar i fer-ho críticament, amb ètica, i de forma creativa i reflexiva. Aquest programa es va crear l'any 1969 per Matthew Lipman i actualment s'aplica a més de cinquanta països de tot el món.

A partir d'aquí neix la Filosofia 3/18, un projecte educatiu català que té com a objectiu ajudar a pensar, reflexionar i a desenvolupar diferents habilitats de pensament a infants des dels 3 fins als 18 anys. Aquesta proposta educativa fusiona el desenvolupament de les habilitats cognitives, l'aprenentatge en comú i la creació d'actituds i aptituds, ja que els infants són capaços d'utilitzar el diàleg filosòfic per tal de reflexionar. Amb tot, no es tracta d'ensenyar filosofia als nens i nenes, sinó que es tracta de fer filosofia amb aquests per tal de posar en joc les habilitats de pensament i ajudar-los a pensar millor. En paraules d'Irene de Puig (2012) "la filosofia no té com a objectiu principal l'acumulació de coneixements, encara que necessita disposar-ne de molts, sinó que sobretot busca que l'alumnat aprengui a pensar de manera efectiva i desenvolupi la capacitat de judici crític i la creativitat intel·lectual" (p. 18).

Per tant, es tracta d'una proposta educativa que es desenvolupa des de la filosofia i que es posa en pràctica amb els infants per donar-los l'oportunitat de desenvolupar habilitats de pensament, reflexionar, pensar i posar en comú les opinions i pensaments propis mitjançant el diàleg i la conversa. Tot plegat permet formar ciutadans democràtics i sociables capaços de raonar i conviure amb la societat com a persones amb llibertat de pensament.

2.3. Quin és l'origen la Filosofia 3/18?

La Filosofia 3/18 parteix de la Maièutica de Sòcrates, mestre de Plató (427 a.C. – 347 a.C.), filòsof que es dedicava a escriure els diàlegs de Sòcrates, convertint-los en la veu dels seus pensaments.

Sòcrates (470 a.C. – 399 a.C.) va ser fill d'un escultor i d'una llevadora i des de ben petit tenia domini per la paraula. Ell afirmava que era preferible patir una injustícia abans que cometre-la, ja que patir-la no fa persones injustes, però cometre-la sí. Segons Sòcrates, la felicitat era el màxim objectiu de la vida, ja que representava l'ordre i l'equilibri de l'ànima i la raó. Era un filòsof famós per la seva cita "Jo només sé que no sé res" i el seu ensenyament s'articulava en dues fases: en primer lloc l'irònic refutatiu, que consistia a ironitzar les teories, tot posant en dubte tot allò que existia. En segon lloc la Maièutica, amb la qual comparava el fet de donar llum a un fill amb el de donar llum al coneixement. Ell feia preguntes per ajudar a les persones a adonar-se sobre la seva ignorància i fer-los reflexionar i arribar a les seves pròpies conclusions. Per tant, la maièutica es basa a extreure la veritat de dins de cada persona i així, segons aquesta teoria, la veritat la té cadascú i només es tracta de recordar-la i ascendir passant per tots els coneixements. El pensament de Sòcrates està basat en l'educació: l'home ha de ser educat per conèixer quina és la diferència entre el bé i el mal. Amb tot això, és important destacar la importància d'aquest filòsof i de les seves idees, perquè Sòcrates va ser un dels pensadors més importants, ja que va impulsar a les persones a reflexionar i a fer-se preguntes (Sattris, 2013).

Més endavant, John Dewey (1859-1952), teòric de l'Escola Activa, va donar molta importància a l'experimentació i a l'acció per aprendre. Ell afirmava que només s'aprèn allò que s'ha pogut fer i posar en pràctica. Així, apareix l'Escola Activa, aquella que busca provocar activitats d'aprenentatge per tal d'oferir situacions on els infants puguin adquirir nous coneixements de forma significativa. Amb tot, Dewey considerava que la filosofia sorgia dels problemes de la vida humana i així mateix creia necessària la interacció amb la societat i una educació que reconstruís contínuament l'experiència i que fos activa per aconseguir que els aprenentatges fossin significatius (González, 2007).

D'altra banda, tal com s'observa al *Currículum i orientacions d'educació infantil* (2016) l'entorn i el context són molt importants per a l'aprenentatge. "Actualment, la perspectiva dominant és la socioconstructivista. Segons aquesta perspectiva, l'aprenentatge es veu molt influït pel context en què se situa i es construeix activament per mitjà de la negociació social amb els altres" (p.48). Aquesta idea té origen en el constructivisme, moviment encapçalat per Piaget (1896-1980), on l'infant construeix i coneix a través de la interacció amb el seu entorn i l'experiència amb els objectes (Clouse, 2013). Més endavant es pot destacar Vygotsky (1896-1934) amb la teoria sociocultural, que considerava que la persona és un ésser social per definició i que tot l'aprenentatge l'adquireix amb la societat i l'entorn. Així mateix, cal una participació guiada per aconseguir un aprenentatge significatiu. Finalment, també cal destacar Bruner (1915-2016), ja que ell era un gran defensor de les activitats compartides i considerava que el més important era crear aprenents autònoms, és a dir, infants capaços d'aprendre a aprendre, tot seleccionant la informació necessària i transformant-la en coneixement (Berger, 2007).

Amb tot, queda clar que la teoria socioconstructivista defensa la participació activa dels infants per construir el seu coneixement. Així mateix, segons aquesta teoria l'infant ja té uns coneixements adquirits i contínuament n'anirà adquirint de nous. Per això, caldrà el guiatge i suport de la persona adulta que l'ajudarà a la construcció d'aquest nou coneixement.

Per tant, partint de la Maièutica de Sòcrates, del rerefons pedagògic de John Dewey i del Socioconstructivisme amb Piaget, Vigotsky i Bruner com a màxims representants, la Filosofia 3/18 se centra en Matthew Lipman, que és l'autor referent i creador d'aquesta disciplina.

Mathew Lipman (1922-2010) filòsof i educador americà, a finals dels anys 60 va crear *Philosophy for Children* als Estats Units. El filòsof va observar que a les persones els resultava fàcil i senzill aplicar la lògica sobre el paper, però al moment d'aplicar-ho a la vida real no en sabien. Per aquesta raó, va decidir apropar la filosofia als més petits. Així, va començar amb un material de lògica i després va fer un currículum per aplicar a primària, fet que va donar pas a la posterior creació de programes per a tota la franja d'edat, des de 3 fins a 18 anys. Tot plegat ho va fer amb l'ajuda d'Ann Sharp (1942-2010) filòsofa i educadora americana que va esdevenir directora associada de l'Institut per a la investigació, desenvolupament i formació del Programa de *Filosofia*

per a Infants (IAPC)¹, amb seu al Monclair State College de Nova Jersey. Allà va ser on Lipman i Sharp van desenvolupar el Currículum IAPC per fomentar el pensament i la reflexió en els infants i d'aquesta manera potenciar les competències cognitives i emocionals d'aquests. Així també promouien un pensament ordenat, autònom, coherent i ben construït. Aquest currículum inclou un seguit de novel·les per als estudiants i manuals per al professorat que els ajuden a desenvolupar aquestes habilitats socials, emocionals, comunicatives i cognitives (Centro de Filosofia para Niños, 2018).

D'aquesta manera, es va iniciar tot un moviment pedagògic que començant per Amèrica, es va anar expandint arreu del món. L'Organització de les Nacions Unides per a la Ciència i la Cultura (UNESCO) també en va fer ressò mitjançant diferents investigacions i publicant diversos estudis, on es dona suport a l'ensenyament de la filosofia des de la infància per ajudar als nens i nenes a pensar i reflexionar des de ben petits. Així mateix, tal com s'afirma a l'article 12 de la Convenció dels Drets dels Infants, "L'infant té dret a expressar la seva opinió i que aquesta sigui tinguda en compte en tots els assumptes que l'afectin" (Comissió de la Infància de Justícia i Pau, 2006, p.7). Queda clar, per tant, que la capacitat de reflexionar i expressar les emocions és molt important i cal promoure la reflexió i el pensament en els infants per ajudar-los en el seu desenvolupament.

A Catalunya, el Grup d'Innovació i Recerca per a l'Ensenyament de la Filosofia (GrupIREF) és l'associació que promou el projecte de Filosofia 3/18 en català, adaptació que es va fer als anys 80 del projecte nord-americà de Matthew Lipman, anomenat *Philosophy for Children*. El GrupIREF s'encarrega de traduir i adaptar alguns programes del currículum de *Filosofia per a Infants* i de crear-ne de nous, així com formar professorat i fer divulgació del programa. El primer material que es va traduir al català l'any 1987 va ser *La descoberta de l'Aristòtil Mas*, el primer llibre del currículum. Actualment hi ha un col·lectiu molt ampli d'educadors d'infantil, primària, secundària i universitats que formen part del GrupIREF. Irene de Puig, antiga directora del GrupIREF i Glòria Arbonès, actual directora, són referents importants. La primera és mestra i llicenciada en filosofia i filologia catalana i va participar, juntament amb

¹ Institute for the Advancement of Philosophy for Children, organització dedicada a la pràctica filosòfica dels joves.

dos membres del GrupIREF: Josep M. Terricabras, membre de l'Institut d'Estudis Catalans i catedràtic de Filosofia de la Universitat de Girona i Eulàlia Bosch, escriptora i professora de filosofia, en l'adaptació del projecte Filosofia 3/18 i també en la creació del projecte Noria en català. El projecte Noria és una proposta educativa que té com a objectiu desenvolupar el pensament crític dels infants. El seu nom prové de l'atracció circular que es troba als parcs d'atraccions i té un paper molt important, ja que l'objectiu del programa és desenvolupar la capacitat de pensar, utilitzant el diàleg i intercanviant opinions amb els altres, en cercle. Per tant, el projecte va molt relacionat amb el de Filosofia 3/18. D'altra banda, Glòria Arbonès és professora en filosofia, formadora de *Filosofia per a infants* a Argentina, formadora i investigadora del projecte Filosofia 3/18 en el GrupIREF i també professora de didàctica de la Filosofia a les Universitats de Barcelona i Girona. També cal tenir en compte a Carla Carreras, actual directora del Màster en línia de Filosofia 3/18, doctora en Filosofia per la Universitat de Girona i Vicepresidenta del GrupIREF.

A partir d'aquí, aquest projecte educatiu, juntament amb els materials i propostes que s'han anat creant, permeten als infants reflexionar i fer-se preguntes sobre qüestions de la seva pròpia vida o aspectes que els interessin i els motivin.

2.4. Per què és important pensar?

Abans de respondre la pregunta que inicia aquest punt, és important saber de què s'està parlant quan es parla de "pensar". Generalment, s'atribueix el fet de pensar a la capacitat de fer-se preguntes i reflexionar. D'aquesta manera, es pot dir que el que diferencia l'ésser humà d'altres espècies és aquesta capacitat de reflexió i d'utilitzar el pensament abans de realitzar accions. Tot plegat fa evident la importància del llenguatge, ja que sense llenguatge no es podrien transmetre totes les idees de pensament ni tampoc es podrien plantejar preguntes ni arribar a conclusions. Josep Maria Terricabras (1998) deia "Les llengües no solament descriuen coses, sinó que permeten expressar sentiments, imaginar projectes, formular coneixements i descobrir emocions" (p. 23). Amb això queda clar que és important tenir en compte el llenguatge per aprendre a pensar. A partir d'aquí, utilitzant el llenguatge es podrà reflexionar i establir diàlegs, converses o intercanviar opinions.

Les persones sovint ens fem preguntes sobre la vida, la mort, etc. i moltes vegades preguntem el perquè de les coses amb l'objectiu d'obtenir explicacions que ens expliquin la causa o bé que ens doni les raons que han fet possible un fet concret. Terricabras (1998) ja parlava de la importància de pensar i arribava a la conclusió de "Que tots pensem és un fet. La manera de pensar, el com pensem, heus aquí el fet diferencial entre nosaltres" (p.190). És evident, doncs, que com a éssers humans tenim la capacitat d'utilitzar la raó i pensar. Això inclou el fet de fer-nos preguntes i reflexionar i és el punt clau del desenvolupament. Tot i això, cadascú pensa de forma individual i és la interacció amb els altres i l'intercanvi d'opinions mitjançant el diàleg el que ens representa com a éssers d'una comunitat global i ens defineix com a éssers racionals.

Amb això, queda clar que el més important per ajudar a pensar a un infant és saber-lo escoltar. Per això, cal tenir la disposició i el temps necessaris per deixar que els nens i nenes s'expressin, pensin i reflexionin sobre tot allò que desitgin. D'aquesta manera, Lipman creia que era important començar des de la primera infància, ja que aquest és el moment de desenvolupament més important en què el nen o nena estructura el seu pensament i creix tot adquirint coneixements i formulant la seva manera de ser, de pensar, de viure i d'actuar (Tébar Belmonte, 2005). Tot plegat s'ha de fer des de diferents perspectives. D'aquesta manera s'ha d'ajudar als infants a pensar millor, ja que l'acció de pensar en si mateix no determina si es fa bé o

malament. Per això, s'han de millorar les habilitats de pensament i s'han d'oferir les eines necessàries als infants perquè adquireixin aquesta habilitat de pensar d'una manera més raonada.

Aquesta tasca de pensar també s'ha de fer des d'una autonomia pròpia de l'infant. Així, es tracta d'oferir-los l'oportunitat d'esdevenir persones amb capacitat de decidir per a ells mateixos, de defensar-se quan es trobin en el món adult, d'integrar-se a la societat per convida els uns amb els altres i de trobar solucions i créixer en un món canviant, per viure una vida plena (GrupIREF, 2010).

Finalment, segons Lipman cal ajudar als nens i nenes a pensar des d'una perspectiva democràtica (García, 2002). És així, ja que ens trobem en una societat democràtica, encara que tot el que fa referència a l'escola sovint queda fora d'aquesta idea. D'aquesta manera, s'ha d'intentar que els infants puguin esdevenir éssers democràtics capaços de viure en societat i tenir llibertat de pensament i d'expressió d'opinions. Per això, cal començar a treballar la democràcia des de l'escola, oferint als infants l'oportunitat de prendre decisions, expressar opinions, fer votacions, etc. Totes les característiques que formen part d'una societat democràtica haurien de trobar-se clarament en una escola. Tal com afirma el GrupIREF (2010) "No hi ha democràcia si no hi ha un espai obert a les discussions i a la mostra de perspectives distintes" (p.7). A més, com ja s'ha comentat, no cal esperar a la majoria d'edat per pensar o reflexionar, sinó que s'han de crear les bases des de ben petits per crear ambients que ajudin a l'aprenentatge de la convivència amb la societat i la col·laboració amb els uns i els altres, des de la tolerància i el respecte.

2.5. Amb quines eines es pot ajudar als infants a pensar?

La Filosofia 3/18, com ja s'ha comentat, és un projecte per ajudar als nens i nenes a pensar millor, d'una manera autònoma i des d'una perspectiva democràtica. Aquest programa comença a infantil, ja que té en compte la importància dels aprenentatges durant el desenvolupament de la primera infància, moment en què totes les estructures del cervell i de la persona van adquirint forma fins a esdevenir qui som actualment.

El Grup IREF és l'encarregat de traduir i adaptar alguns programes del currículum de *Filosofia per a Infants*. D'aquesta manera, el currículum de filosofia inclou el programa *Pensem-hi*, per a infants de 2 a 3 anys i el de *Juguem a pensar*, per a infants de 3 a 6 anys. També inclou el programa *Pensar amb els sentits*, per a infants de primer i segon de primària, el programa *Filosofia de la naturalesa*, per a infants de tercer i quart de primària i el programa *Filosofia del llenguatge*, per a infants de cinquè i sisè de primària. Pel que fa a l'educació secundària hi ha el programa de *Lògica* i el d'*Ètica i convivència* i per batxillerat hi ha el programa *Kalós: Antologia d'Estètica* i el de *Cinèfil: cinema i filosofia al batxillerat*. Tot aquest currículum està editat per Eumo Editorial.

El programa que comprèn la primera etapa de l'Educació Infantil és el de *Juguem a pensar*. Encara que com ja s'ha comentat, també hi ha un programa per a infants més petits i d'altres per a nens i nenes més grans, se centrarà l'atenció en el que és per a infants de 3 a 6 anys, ja que és l'edat d'interès d'aquest estudi i amb la qual s'ha treballat per a fer-ne una anàlisi. La proposta amb la qual se centra aquest estudi està cohesionada per dos grans eixos: l'eix vertical, que està format per les habilitats de pensament i l'eix horitzontal, format per les activitats que concreten aquest eix vertical mitjançant jocs i activitats lúdiques, contes i art.

Així, el programa *Juguem a pensar* ofereix dos llibres com a material principal per a desenvolupar diferents tasques amb els infants: *Tot pensant... contes* (Puig i Sàtiro, 2000) i *Tot pensant: recursos per a l'educació infantil* (Puig i Sàtiro, 2000). El primer és un llibre de contes destinat als més petits, que consisteix en un conjunt de sis contes infantils il·lustrats per Regina Miranda. La il·lustradora ofereix uns dibuixos que mai es veuen totalment, sinó que insinuen alguna acció que passa a cada història. D'aquesta manera es permet que els infants reflexionin i hagin de pensar com seria

allò que llegeixen o escolten, tot fent ús de la seva imaginació. Per tant, es tracta d'un recull d'històries que s'ofereixen als infants per a començar a reflexionar i a fer-se preguntes. El segon és un manual per al professorat, on s'ofereix una descripció del projecte de Filosofia 3/18, amb informació detallada sobre aquest. Es tracta d'un llibre on es detallen les habilitats de pensament i seguidament s'hi presenten propostes d'art, concretament de pintura, contes i jocs i activitats lúdiques per treballar aquestes habilitats de pensament. Cadascuna d'aquestes activitats presentades forma part de l'eix horitzontal de la proposta i són un molt bon recurs per a potenciar el pensament crític, creatiu i curós dels infants i començar el treball de reflexió que els ajudarà a desenvolupar les habilitats de pensament.

Per detallar més l'estructura del manual destinat als docents, cal dir que a la segona part es detalla un conjunt d'activitats que estan estructurades segons les habilitats de pensament que es treballen. Així, per a cadascuna de les habilitats de pensament hi ha un conjunt de propostes, començant per jocs i activitats lúdiques, seguint per contes i acabant per propostes artístiques.

En el primer apartat cal destacar la importància del joc. El joc és una activitat espontània amb la qual es pot obtenir plaer i diversió. A més, amb el joc també es pot comunicar, per tant, es pot dir que també és un mode de socialització. Així, aquesta activitat lúdica es pot dur a terme de manera individual, permetent que hi hagi coneixement d'un mateix, o bé en grup, afavorint la convivència amb els altres. Fa uns anys, el joc era considerat una activitat lúdica, de poca importància i fins i tot hi havia persones que creien que era una pèrdua de temps. Així, es creia que el joc no permetia aprendre, sinó que era una activitat que s'associava a les primeres edats i es pensava que aquest s'havia d'anar abandonant a mesura que les persones anaven creixent i s'anaven formant.

Actualment, la societat ha canviat i s'ha desenvolupat molt, tant pel que fa a temes educatius com pedagògics. És per això, que avui en dia es dóna molta més importància a aquesta activitat lúdica, doncs es considera que és un dels mitjans pels quals es pot obtenir plaer i a més a més que afavoreix el creixement i l'adquisició de nous aprenentatges. Amb tot això, hi ha diversos pedagogs, psicòlegs, filòsofs o mestres que al llarg de la història han anat donant a conèixer aquesta importància del joc. Bruner (1984), per exemple, defensa que hi ha una relació entre el pensament, el llenguatge i el joc. Així, defineix el joc com una projecció del pensament, del món

intern, que proporciona plaer. També el considera un mode de socialització i un motiu d'exploració i invenció. Tot plegat, segons l'autor, té una funció terapèutica, ja que a més d'afavorir el desenvolupament de l'infant que juga, també és un mitjà per millorar la intel·ligència i construir la nostra personalitat. Segons Bruno Bettelheim (1994), jugar és un acte creatiu que els nens i nenes utilitzen per resoldre conflictes i dificultats. En aquest sentit, el joc s'ha convertit, segons l'autor, en el procediment principal per ajudar els infants a vèncer les seves dificultats emocionals. D'altra banda, per Piaget (2000) el joc és una activitat realitzada pels infants que sorgeix de la necessitat que tenen aquests de comprendre el món. Per això els nens i nenes construeixen el seu joc i fan el que l'autor anomena joc simbòlic, per entendre com serà el seu món. És, per tant, una mena d'alliberació que té l'infant per a expressar les seves emocions i desenvolupar-se tot jugant lliurement.

Amb tot, s'observa que hi ha moltes teories i diverses definicions sobre el joc, però queda clar que aquest és molt important a l'etapa de l'Educació Infantil i en aquest programa s'intenta recuperar el valor educatiu d'aquest i fins i tot convertir activitats conegudes per als infants en exercicis dinàmics i que els proporcionin plaer. Així, els jocs que es proposen impliquen la intervenció de l'adult, ja que es tracta de propostes dirigides on la persona educadora ha de motivar els infants, tot presentant els diferents jocs o propostes que es vulguin treballar. També haurà d'informar-los facilitant-los els materials necessaris per a desenvolupar les diferents activitats. Finalment, l'adult podrà intervenir si observa que hi ha alguns infants poc implicats en les activitats i també vetllarà perquè es compleixin les regles. Per acabar, l'educador o educadora haurà d'analitzar amb els infants les habilitats que s'hagin treballat amb les activitats proposades. Tot plegat permetrà fer tot un treball filosòfic que ajudarà als infants a prendre consciència de les seves accions i els ajudarà a fer reflexions que compartiran amb la resta de companys mitjançant el diàleg filosòfic.

Pel que fa a les activitats relacionades amb els contes, cal destacar la importància de les primeres literatures a l'Educació Infantil. El conte és un element molt important per als infants, sobretot a les primeres edats, ja que ofereix una història, mitjançant un text i unes il·lustracions que ajuden als lectors a comprendre aspectes de la vida i a identificar-se amb els personatges per a resoldre situacions de la vida quotidiana. Així mateix, mitjançant els contes els infants poden expressar emocions i sentiments i disposen de moltes eines per a afrontar o resoldre diferents situacions que se'ls

presentin al llarg de la seva vida. Tot i això, no només és important el valor didàctic dels contes, sinó que tal com afirma Pep Molist (2008), hauria de prevaldre el valor estètic i literari, no només aquelles històries amb un ensenyament explícit o una pretensió moralista. Es tracta, doncs, que a partir dels contes s'estimuli la capacitat crítica dels infants. També s'han d'oferir diferents temàtiques i diferents punts de vista, per donar pas a la reflexió dels lectors. Així, es pot dir que els contes són una molt bona eina per tractar des d'aspectes emocionals i socials fins a aspectes didàctics o de coneixement bàsic. El més important, però, és la relació que s'estableix entre l'infant i el conte (i sovint la persona que explica el conte), doncs seran la base que els permetrà esdevenir unes persones adultes capaces de reflexionar i expressar sentiments i emocions. Amb tot, cal dir que s'ha fet una selecció de contes concrets per aquest programa, encara que es poden introduir o canviar les històries que es considerin convenients. Els contes que formen part del llibre *Tot pensant... contes* (Puig i Sàtiro, 2000) que s'han acordat per a fer un treball conjunt i comú són: *En Patufet*; *Hi havia una vegada un sací pereré*; *L'Aladí i la llàntia meravellosa*; *La gallina Lina*; *L'aneguet lleig* i *La Bella Dorment*. Aquest conjunt de contes s'han adaptat de manera que potenciïn la reflexió dels infants i al moment de fer-ne una selecció s'ha tingut en compte que l'estructura narrativa fos simple, que hi hagués la possibilitat d'empatia cap als personatges, temàtiques variades i que els protagonistes fossin de gèneres diferents.

Quant a les propostes d'art, es pot dir que tal com diu Cirera (2015) l'art és qualsevol tipus d'expressió de la sensibilitat i de l'emoció de l'experiència íntima de les persones, a través d'objectes i de representacions que poden comunicar aquesta experiència i provocar emocions en altres persones. Així, els infants de cinc anys, tal com afirma Machón (2009), comencen a fer una evolució amb les representacions o dibuixos, ja que deixen de banda les representacions simbòliques i comencen amb les representacions figuratives. Tot plegat és degut a la rapidesa del desenvolupament d'aquesta edat, ja que comencen a tenir molt més control de la grafia. A més, a cinc anys, tal com diu Vigotsky (2003), els infants són molt observadors i tenen molta imaginació, fet que els permet fer creacions artístiques molt diverses. Amb tot això, hi ha una diversitat molt gran de materials i eines que permeten realitzar treballs artístics i ofereixen moltes possibilitats de joc, descoberta i experimentació. D'aquesta manera, al manual es tracta l'art com a recurs per a

desenvolupar la capacitat comunicativa i expressiva de l'art a través de la pintura. Així, s'educa per a l'art per afavorir l'observació i el diàleg, elaborant criteris propis, argumentats i conscients. També potencia la capacitat d'orientació dels infants, a més d'ajudar-los a interpretar, a inventar i a gaudir de l'art, raonant els seus gustos personals. Per tant, tal com afirmen Irene de Puig i Angélica Sático (2000) "Aprendre a pensar en termes de sensacions, colors, formes, composicions, aplicant el raonament lògic a la contemplació de l'art permet fer-ne uns bons contempladors: que gaudeixin però critiquin i tinguin un criteri i siguin capaços de crear" (p. 42). Per acabar, cal dir que la selecció de quadres que es proposen al manual inclou obres de Kandinski, Picasso i Miró, dels quals se n'ha tingut en compte la diversitat de trajectòries personals i la diversitat de gèneres pictòrics. Tot i això, la selecció d'obres es pot ampliar i canviar sempre que es cregui necessari. Finalment, cal afegir que el manual també conté un annex amb el material utilitzat en l'apartat de pintura, on apareixen fotografies de les obres d'art originals.

Amb tot, aquest manual no s'ha de seguir amb un ordre establert i concret, sinó que ofereix una flexibilitat molt gran a la persona educadora per tal que s'adapti a les seves necessitats i a les dels infants i puguin anar aprofitant tots els recursos quan ho desitgin.

2.6. Què són les habilitats de pensament?

Les habilitats de pensament són capacitats del pensament que s'estructuren com una xarxa, és a dir, estan relacionades entre si. L'objectiu de la Filosofia 3/18 és potenciar-les i posar-les en joc, és a dir, treballar-les des de diferents vessants per aconseguir que els infants en tinguin un domini i una experiència, ja que no es poden aprendre de forma mecànica. A partir d'aquí, s'utilitzarà el diàleg per posar en joc aquestes habilitats de pensament.

Tal com diu Irene de Puig (2012), "Les habilitats de pensament són capacitats que s'han desenvolupat a partir de l'exercici de certes activitats mentals, com ara exemplificar, distingir, ordenar, classificar, observar, etc." (p. 109). Així, una altra definició d'aquestes habilitats de pensament que fan Irene de Puig i Angélica Sático (2000) és:

Un gran conjunt de destreses, procediments i pautes de comportament que va des de les més específiques fins a les més generals, des de la percepció de semblances i diferències fins al perfeccionament del raonament lògic, des de la capacitat de descompondre el tot en parts fins a la de saber obtenir pensaments causals i reorganitzant les parts del tot [...] (p. 32).

Aquestes habilitats de pensament, com ja s'ha esmentat, estan relacionades les unes amb les altres, de manera que no se'n pot treballar només una de forma individual, sinó que s'ha de fer de manera conjunta, sense voler aïllar-les. D'aquesta manera, aquestes habilitats de pensament han de ser pràctiques, és a dir, s'ha de poder fer un treball dinàmic, sense ser un aprenentatge totalment teòric. Seguidament, un altre dels aspectes a tenir en compte sobre les habilitats és que han de ser progressives, és a dir, cal començar a treballar les que són més simples per acabar treballant les més complexes. Tot i això cal recordar que no s'han d'aïllar, sinó que s'ha de fer de forma conjunta i relacionada, sense voler separar-les. Finalment, cal que aquestes habilitats s'integrin al procés dialògic, és a dir, que parteixin d'un punt d'interès, de manera que puguin esdevenir significatives. Tot plegat es pot fer mitjançant el diàleg, de forma natural, ja que a partir de les preguntes que formula l'adult en el moment adequat, els infants aprendran a fer hipòtesis i a posar exemples, per tant, s'estaran potenciant aquestes habilitats. Aquestes preguntes ajuden als infants a prendre consciència d'allò que fan i aprenen i els ajuden a reflexionar i a donar nom a les coses i accions que duen a terme.

Tal com ho presenta Irene de Puig (2012) les habilitats de pensament es poden organitzar en quatre grans blocs: les habilitats de recerca, les de conceptualització, les de raonament i les de traducció (vegeu annex 1).

Les habilitats de recerca són aquelles que consisteixen a recollir informació. El que forma part del procés de recerca és aprendre a formular problemes, a mesurar, a investigar, etc. Per tant, algunes de les habilitats de recerca són: formular hipòtesis, recollir informació mitjançant l'observació, fer descripcions, seleccionar, mesurar, estimar, buscar, descobrir alternatives, anticipar conseqüències, imaginar, etc. Amb això, algunes de les possibles preguntes que es podrien fer per desenvolupar aquestes habilitats són: Com has arribat a aquesta conclusió? Com podem saber que...? Com és que ha passat això? De quina altra manera es pot veure o entendre? Com continuaries...? Quina manera et sembla més apropiada? Què creus que pot passar...?, etc.

Les habilitats de conceptualització són aquelles que tenen a veure amb el fet de posar nom a les coses, de ser capaç d'abstraure un concepte, de generalitzar, etc. Per tant, el que forma part del procés de conceptualització és formular conceptes precisos, posar exemples i contraexemples, establir semblances i diferències, comparar, contrastar, definir, agrupar, classificar, seriar, etc. Amb això, algunes de les preguntes que es podrien fer per desenvolupar aquestes habilitats són: Pots dir-ho d'una manera més clara? Pots posar un exemple del que dius?, Què tenen en comú? De tot això, quin és més i quin és menys? Quan dius... què vols dir? De quantes maneres es poden agrupar aquests objectes? Pots ordenar...? Quina diferència hi ha entre el que ara proposes i el que havies dit abans?, etc.

Les habilitats de raonament són aquelles que estan relacionades amb la capacitat de posar en contacte conceptes diferents i poder fer judicis. Per tant, el que forma part del procés de raonament és buscar i donar raons, fer inferències, és a dir, arribar a conclusions, raonar condicionalment i analògicament, establir relacions de causa i efecte, usar i buscar criteris, establir relacions entre fins i mitjans i establir relacions entre les parts i el tot. Així, algunes de les preguntes que es podrien fer per desenvolupar aquestes habilitats són: Per què penses que...? Si..., aleshores...? Com podem saber si una cosa és útil? Creus que... és una bona raó? En algun cas això que diem no és cert? Què em fa pensar que s'assembla a...?, etc.

Les habilitats de traducció són aquelles que tenen a veure amb la capacitat de registrar les accions que s'han fet o après amb un altre llenguatge. Aquestes habilitats permeten posar llenguatge i canviar-lo sense que es perdi el significat. La traducció és aquella destresa que permet reformular, explicar, narrar, descriure, interpretar, transformar, resumir, traduir a diferents llenguatges, improvisar, etc. Amb això, algunes de les preguntes que es podrien fer per desenvolupar aquestes habilitats són: Ho podem dibuixar? Podem inventar...? Pots expressar com se sent? De quin color seria això que diem? Com ho diríem amb poques paraules?, etc.

En paraules de Lipman, Sharp i Oscanyan (1991):

Una de les finalitats que cal que aconsegueixi un programa d'habilitats de pensament hauria d'ésser el millorament del judici, ja que el judici és el lligam entre el raonament i l'acció. Els infants reflexius són aptes per emetre un bon judici i per això no és probable que les seves accions siguin poc apropiades o precipitades.

La incorporació de les habilitats de pensament a cada un dels aspectes del pla d'estudis aguditzaria la capacitat dels infants per establir connexions i diferències, per definir i classificar, per avaluar objectivament i amb esperit crític la informació real, per comportar-se amb prudència, establir relacions entre fets i valors i per diferenciar, en llur creences, allò que és cert segons la seva manera de veure i allò que lògicament és possible. Aquestes habilitats específiques ajuden als infants a escoltar millor, a estudiar millor, a aprendre millor i a expressar-se millor i, per tant, a tirar endavant en totes les àrees acadèmiques.

Un programa d'habilitats de pensament ha d'ajudar els infants a pensar amb més lògica i més significativament (p. 39).

Per acabar cal dir que tot i que per al programa s'han diferenciat aquests quatre tipus d'habilitats de pensament, n'hi ha moltes d'altres que es podrien afegir o matisar. Així mateix, convé afegir que encara que cada activitat estigui presentada per treballar una habilitat concreta, es té en compte que se'n treballen moltes d'altres, però el programa s'ha centrat amb una per a treballar-la amb més deteniment i més profundament.

2.6.1. Com es poden posar en pràctica les habilitats de pensament?

Les habilitats de pensament es posen en pràctica mitjançant el diàleg. Així, es tracta de realitzar bones preguntes que permetin reflexionar i posar en dubte el que succeeix dia a dia.

El llenguatge és una facultat humana que permet comunicar sentiments i pensament de forma oral, escrita, gestual, etc. Aquesta facultat humana va lligada a d'altres, ja que per exemple, si un infant aprèn a llegir, aleshores podrà començar a aprendre a escriure i així successivament. És un sistema de signes articulat que s'utilitza per a comunicar-se. Per això, a l'etapa d'Educació Infantil és molt important que es desenvolupi aquest llenguatge, ja que l'ús d'aquest potencia la capacitat d'expressar, d'utilitzar eines per a fer-se entendre mitjançant la paraula.

Més concretament, el diàleg és un element d'intercanvi verbal que potencia 'activitat col·lectiva i posa en pràctica les habilitats de pensament. Així, mitjançant el diàleg es treballa tant la comprensió com l'expressió. A més serveix per fer avançar l'infant en la seva competència lingüística i verbal i també augmenta els seus coneixements. De Puig i Sàtiro (2000) afirmen que:

El diàleg és el motor de l'ús de les habilitats, ja que es fan servir per aclarir el propi pensament i el dels altres en una situació natural, de context, i no a través d'exercicis purament formals, descontextualitzats i plantejats com a exercicis escolars de correcció amb plantilla (p. 45).

Amb tot, tenint en compte la importància del diàleg, és necessari saber com es pot potenciar. Així, cal fer bones preguntes que generin reflexió i permetin començar aquest diàleg. Cal remarcar també la importància del paper de la persona educadora, ja que ha de ser clar, explícit i molt curós amb el llenguatge. La persona adulta fa de guia i cal que ofereixi molts moments per al diàleg, oferir temes que importen a l'infant. També s'ha de fer en un ambient i un clima de comunicació òptim, de manera que els infants se sentin lliures de la por a l'hora de parlar; una atmosfera respectuosa entre els mateixos infants que faci que se sentin escoltats per altres infants i per l'adult. Els nens i nenes han de tenir una clara convicció que el que diuen és acceptat amb respecte. Per aquest motiu, l'adult mai ha de donar la sensació que ja sap el que l'infant vol dir o dirà.

Madeleine Porquet (1973) ho expressava de la següent manera:

Portar els infants a expressar-se oralment, en el curs dels seus jocs i treballs de tota mena, però també a evocar les seves observacions, els seus records, les seves emocions presents i llunyanes, a relatar un moment de la seva vida, a comentar els seus treballs de dibuix, de pintura, etc., a fer veure les seves reflexions, dirigir hàbilment el diàleg perquè cada un s'hi pugui expressar, o per retenir-ne el que pot entrar en el domini comú, suscitar l'interès del grup, provocar rebots i embranzides, no tenir de cap manera por de les expressions verbals que són el tub d'escapament de les emocions vives i desordenades dels nostres petits, encoratjar sempre i manifestar constantment un interès viu per totes les expressions infantils, no fer mai per impaciència o manca de confiança les preguntes i les respostes alhora: vet aquí la nostra regla i la nostra part (pp. 57-58).

Així, mitjançant el diàleg i l'ús del llenguatge, els infants poden estructurar les seves idees i els adults poden comprendre la manera de pensar dels infants. Isabel Ferrer (2012) afirma: "Diàleg: donar i rebre. Es tracta d'una relació íntima i autèntica. Per això, és important que cuidem el clima afectiu en què es produeix la comunicació. En un bon clima afectiu, l'infant se sent actiu, mirat, escoltat i emocionalment contingut" (p. 39).

Per tot això, cal fer bones preguntes i Màrquez, Roca i Via (2003) afirmaven:

Les bones preguntes són imprescindibles per a una bona docència, de la mateixa manera que han estat sempre el desencadenant de les aportacions científiques rellevants en tots els camps del saber. La capacitat humana de qüestionar-se sobre qualsevol cosa, no d'una manera arbitrària sinó des d'una determinada estructura de coneixements, és la base de la cultura en totes les seves manifestacions. El que diferencia la ciència d'altres àrees és inicialment la manera de preguntar-se sobre els fets, la manera d'aproximar-se als fenòmens, és a dir, la manera de <<mirar>> (p. 29-30).

Així, es poden definir les bones preguntes com aquelles que ofereixen la capacitat de reflexionar, generar-se noves preguntes i buscar respostes. Són aquelles que es fan en el lloc i el moment adequat. Per tant, es tracta de fer preguntes que no tinguin una única resposta correcta, sinó que permetin reflexionar i generin noves inquietuds.

Cal afegir que per aconseguir desenvolupar un diàleg filosòfic, tal com afirmaven Lipman, Sharp i Oscanyan (1991) és necessari que la persona educadora tingui la capacitat de saber quines preguntes realitzar en cada moment o situació. Així, els mestres haurien de saber quan és apropiat intervenir en el diàleg per afavorir el desenvolupament dels infants i de les seves reflexions.

2.7. Com hauria de ser l'espai per fer Filosofia 3/18?

L'espai per fer Filosofia 3/18 ha de ser un ambient càlid i de serenitat, que propiciï la reflexió i ajudi als infants a concentrar-se en la difícil tasca de pensar i reflexionar. Una de les coses que cal tenir en compte per fer una sessió de Filosofia 3/18, com ja s'ha esmentat, és que s'ha d'estar concentrat i en un ambient que ajudi a fer reflexions i que permeti establir un diàleg. Per tant, és important reproduir la calidesa d'una llar per acostar als infants a la reflexió. D'aquesta manera, potser és interessant que la sessió no es faci a la mateixa aula, encara que si es fa una adaptació de l'espai de l'aula ordinària, de manera que es pugui disposar d'un racó on els infants puguin seure en rotllana, amb la persona educadora, i començar una sessió de filosofia, es podria realitzar sense problema. Un altre aspecte a tenir en compte és la llum, ja que influeix a l'hora de reflexionar i fer el diàleg filosòfic. Així, una bona manera d'iniciar la sessió de filosofia amb els nens i nenes seria atenuant la llum, tot abaixant les persianes i apagant els llums i utilitzant una espelma per a començar, per exemple. També es pot utilitzar una música suau o relaxant que anunciï l'inici de l'activitat. Aquesta música podrà ser la mateixa a cada sessió o bé podrà ser una sintonia que posi en alerta l'atenció dels infants. Aquesta melodia es pot utilitzar per iniciar la sessió o bé es pot mantenir durant tota l'activitat, en un volum més baix.

Finalment, una altra de les coses que s'han de tenir en compte a l'hora de fer una sessió de Filosofia 3/18 és el moment en què es realitza. És important que les sessions de filosofia es facin en estones de pau que permetin als infants concentrar-se i no tinguin distraccions externes que els dificultin la reflexió. Així mateix, un bon moment per a fer aquestes activitats podria ser el matí, moment en què els infants poden estar més concentrats i no molt excitats.

Amb tot això, és important que el nombre d'alumnes no superi les vint persones, ja que per començar a establir un diàleg filosòfic s'ha d'aprofitar la interacció de cadascú i s'ha de fer de manera àgil i controlada. Per això, moltes vegades es recomana dur a terme aquestes activitats en petit grup, per afavorir la reflexió i la interacció entre els nens i nenes i permetre que es faci en un cert ordre.

Per acabar, cal dir que la periodicitat de les sessions de filosofia amb els infants és relativa, ja que depèn de la capacitat de cada escola per realitzar aquestes sessions i fins i tot de la participació dels nens i nenes. Tot i això, des del GrupIREF aconsellen

treballar en Filosofia 3/18 una hora, una vegada a la setmana o bé fer sessions de mitja hora, dues o tres vegades la setmana. El que és important és que hi hagi una continuïtat, ja que el procés de pensar i reflexionar és una activitat que requereix temps i constància.

Així, el lloc on es posa en pràctica la Filosofia 3/18 són les anomenades filoescuelas. Les filoescuelas són una xarxa de centres educatius de tots els nivells (Educació Infantil, Primària, Secundària i Universitat) que treballen el projecte de Filosofia 3/18. Aquestes escuelas poden començar a ser filoescuelas demanant el reconeixement al Grup IREF. D'aquesta manera, es fa un seguiment de les propostes que es duen a terme a l'escola en referència a la Filosofia 3/18 i se'ls reconeix com a escola promotora de la Filosofia 3/18. Aquesta xarxa d'escolas es troba a Catalunya, encara que hi ha molts centres a escala mundial que duen a terme el projecte de *Filosofia per a Infants*.

2.8. Qui desenvolupa la Filosofia 3/18 amb els infants?

El paper de la persona educadora és molt important en les sessions de Filosofia 3/18, ja que és aquella persona que ha de vetllar pel benestar i el bon funcionament de les activitats i de l'espai i que ha d'acompanyar els nens i nenes en el procés de reflexió i de desenvolupament del diàleg filosòfic. D'aquesta manera, els mestres han d'actuar d'una manera oberta, oferint diferents possibilitats d'aprenentatge als infants, potenciant la reflexió i el diàleg. Nomen (2016) afirma:

El conductor ha de saber conduir; no n'hi ha prou que conegui la mecànica i les normes de circulació. És una evidència! No n'hi ha prou que es tingui esperit crític, perquè això no garanteix saber fer les preguntes adequades més enllà de saber donar les respostes adequades (p. 47).

Per tant, per fer sessions de Filosofia 3/18 amb els infants el més important no és tenir esperit crític, que evidentment també ho és, sinó que el que cal és saber buscar oportunitats de diàleg amb els infants, perquè puguin reflexionar, fer-se preguntes i comunicar-se els uns amb els altres de manera que adquireixin nous coneixements i esdevinguin persones amb capacitat d'opinar, criticar i justificar els seus pensaments. A més d'això cal tenir en compte que l'adult no sempre ha de donar respostes a les preguntes dels infants, sinó que és important que els faci bones preguntes, com s'ha esmentat més amunt i els generi motivació i interès per a seguir descobrint i adquirint nous aprenentatges. Tal com afirmen Irene de Puig i Angélica Sático (2000):

L'adult que practica filosofia amb nens no ha de donar respostes a les preguntes; al contrari, ha de procurar que l'infant les intenti respondre per ell mateix, i per tant ha de vetllar perquè pensi en la direcció adequada (que no faci supòsits, que no es contradigui, etc.) perquè es vagi acostant a les respostes de forma autònoma" (p. 50).

D'altra banda, també cal tenir en compte que l'adult ha de servir de model per a l'infant, és a dir, ha de mostrar com fa les coses i per què les fa. Irene de Puig i Angélica Sático (2000) consideren que "el paper del mestre és d'àrbitre, però aviat es converteix en conductor, mediador, encoratjador i, per això, en responsable del creixement individual i col·lectiu" (pp. 48-49).

Els mestres, doncs, fan de guia i donen suport als infants sempre que ho necessitin i ho demanin. Es tracta d'un model, ja que durant tota l'etapa escolar serà el referent que els servirà per dur a terme diverses tasques en un futur.

2.9. Com hauria de ser l'estructura d'una sessió de Filosofia 3/18?

El primer que cal fer per començar una sessió de Filosofia 3/18 és crear un clima per pensar. Per fer-ho, és important tenir un espai o ambient adequat i un temps determinat.

Una vegada es disposi d'un espai determinat, on s'hagi creat un clima adequat per a començar el procés de reflexió amb els infants, caldrà establir les regles del joc. Per poder definir aquestes regles caldrà detallar els objectius i el que es pretén fer amb les sessions de Filosofia 3/18. D'aquesta manera, s'explicarà als infants quins són els objectius del projecte i es decidiran les regles entre tots. Qualsevol activitat o joc ha de tenir unes normes o regles que ajudaran que funcioni millor. Carla Carreras (s.d.) afirma que "el joc pur, sense pautes, no existeix. Per a conviure hem d'acceptar les regles, modificant-les o polint-les, però d'entrada cal acceptar una normativa mínima. I això no és dolent, no és una imposició, és la forma humana de viure en comunitat" (p.4). Així, no hi ha unes normes o regles estàndard, iguals per a tothom, sinó que cada grup ho adaptarà a les seves necessitats i capacitats. Per tant, caldrà dividir quines han de ser les normes que han de regir les sessions de Filosofia 3/18 i s'hauran de respectar. Tot plegat comporta una autonomia de grup que afavoreix la consciència d'autodisciplina i per tant, d'autocontrol, ja que cadascú s'ha de fer responsable de les seves accions i ha de vetllar pel compliment de les normes.

Aquestes regles proposades pel grup no són per sempre, és a dir, cal anar revisant-les i modificant-les a mesura que vagi avançant el curs. D'aquesta manera, els mateixos infants podran proposar noves regles o podran modificar-ne d'altres per a millorar l'evolució i el rendiment de les activitats de filosofia. Les normes o regles, després de diverses sessions, seran tractades com a hàbits per als infants, ja que hauran après que per aconseguir un bon funcionament de les propostes, s'hauran de respectar i complir tal com s'ha establert a principi de curs. Tal com afirma Carla Carreras (s.d.) "En el marc del projecte de Filosofia 3/18 <<les regles>> són fonamentals perquè són la introducció i el camí per aconseguir la comunitat de recerca" (p.7).

Una vegada ja queden clares les regles del joc, s'inicia la sessió de Filosofia 3/18. És important que hi hagi un canvi en l'estructura del dia per donar inici a la sessió, és a dir, que hi hagi algun element o acció que serveixi de ritual d'inici per a començar a

fer filosofia amb els infants. D'aquesta manera es farà la proposta de filosofia que s'hagi decidit treballar.

Al moment de dur a terme la proposta o activitat, serà important la implicació de la persona educadora, ja que com s'ha esmentat anteriorment, haurà de fer de guia als infants i motivar-los perquè es generin preguntes i tinguin interès per adquirir nous aprenentatges. Així mateix, com també s'ha comentat més amunt, s'haurà de preparar un espai que sigui adequat per a començar el diàleg filosòfic.

Per acabar, després de cada activitat proposada s'iniciarà aquest diàleg filosòfic que permetrà als infants donar nom a les seves inquietuds i generar-se noves preguntes de les quals potser no n'obtidran resposta.

Finalment, es farà una avaluació de cada activitat. El sistema que segueix la Filosofia 3/18 al moment d'avaluar és una autoavaluació mitjançant el que anomenen una avaluació figuroanalògica. Aquesta consisteix a utilitzar uns paràmetres concrets, per exemple un conjunt d'imatges o un objecte determinat per a descriure i avaluar com s'ha desenvolupat la sessió. D'aquesta manera, els infants es poden autoavaluar, ja que poden decidir com s'han sentit o valorar si han participat en la sessió, entre altres. Amb tot, caldrà detallar els paràmetres que es vulguin avaluar per tal de permetre als infants centrar-se amb un aspecte en concret i així ajudar-los a autoavaluar-se. Aquests paràmetres poden ser: avaluar la participació en la sessió, avaluar com s'han sentit durant el desenvolupament de la sessió, avaluar la dinàmica de la classe, la relació entre els infants, etc. Per tant, cada avaluació serà diferent depenent dels paràmetres que es vulguin avaluar i també dels materials o objectes que s'utilitzin per a realitzar aquesta avaluació.

3. Aplicació Pràctica

En el següent apartat es fa una aplicació pràctica realitzant diferents sessions de Filosofia 3/18 a l'escola infantil. Així, es fa una contextualització del centre on s'han fet les sessions, per comprendre l'entorn i el context en el qual s'ha treballat. També es fa una explicació de la metodologia emprada i s'explica l'experiència del treball de camp. Per acabar, es fa una anàlisi de les dades recollides, de la realització de les diferents sessions de filosofia i també de les entrevistes realitzades a professionals que tenen un contacte directe amb la Filosofia 3/18.

3.1. Metodologia

El treball està estructurat en dues parts: primer de tot, s'ha buscat informació sobre la Filosofia 3/18 i s'ha realitzat una part més teòrica i conceptual. S'ha extret informació de diverses fonts i documents i també del curs *Jocs, contes i art. Filosofia 3/18 a l'Educació Infantil* que es va fer a Barcelona. També s'ha fet una entrevista a diferents persones que estan en contacte amb el projecte de Filosofia 3/18. En segon lloc, s'ha fet una intervenció a l'escola de pràctiques basada en la Filosofia 3/18. Finalment, s'ha fet una anàlisi i reflexió de la pràctica educativa realitzada a l'escola. Per tot això, ha estat necessari conèixer amb profunditat com s'aplica la Filosofia 3/18 en una situació real d'aula i conèixer materials i tècniques per a posar-la en pràctica.

L'objectiu principal del treball, per tant, és conèixer el programa de Filosofia 3/18. A partir de la informació extreta de la bibliografia proporcionada generalment pel Grup IREF i de les entrevistes, es fa una anàlisi i s'extreuen les eines necessàries per a posar-ho en pràctica. Posteriorment, com ja s'ha comentat, es pretén aplicar una proposta de Filosofia 3/18 a l'aula. Per fer-ho, s'utilitza el diàleg i es duen a terme diferents activitats o jocs que permeten desenvolupar les habilitats de pensament dels infants, tot oferint-los l'oportunitat de pensar, reflexionar i compartir coneixements amb els altres nens i nenes.

Per realitzar aquest Treball de Final de Grau s'utilitza un paradigma interpretatiu, ja que es pretén investigar com s'aplica la Filosofia 3/18 a l'escola. D'aquesta manera, es pretén donar resposta a una pregunta inicial que s'observa i s'interpreta, que en aquest cas és conèixer aquest projecte i aplicar-lo a una aula d'Educació Infantil.

Per tot això, es pretén utilitzar l'observació i les entrevistes com a tècniques de recollida de dades. Per tant, mitjançant l'observació i les entrevistes realitzades es

podran recollir totes aquelles dades que serviran per poder aplicar i posar en pràctica alguns d'aquests processos. Tot i això, cal dir que la informació de les entrevistes és complementària, ja que servirà de suport de la informació extreta de la bibliografia.

Amb tot, la tècnica escollida per a realitzar aquest Treball de Final de Grau està basada en la metodologia qualitativa, ja que és un mètode de recollida de dades de la gent en els seus escenaris naturals, on l'investigador interpreta els fenòmens a partir de l'actuació de les persones (McMillan i Schumacher, 2005). Dins d'aquesta metodologia, s'utilitza un paradigma interpretatiu, que es basa a aconseguir un coneixement des d'una perspectiva intersubjectiva, contextual i relativa, que pertany a les ciències socials. En aquest, la realitat és construïda, intersubjectiva i inestable i la finalitat és descriure i analitzar el significat de les accions humanes i fenòmens socials.

Així, la primera tècnica de recollida de dades que s'utilitza és l'observació, que és aquella tècnica basada en l'ús dels sentits que permet veure més coses de les que s'aprecien a simple vista (León i Montero, 2003). Aquesta observació és estructurada, que és aquella que es basa en un seguit de pautes preparades per a centrar-se en un focus d'interès concret. Es tracta, doncs, que l'investigador o investigadora observi atentament i de manera continuada un cas i registri la informació per fer-ne una anàlisi (Álvarez-Sotomayor, 2017).

García, Quintanal, i Sánchez, (2012) parlen de l'observació sistemàtica i la defineixen com una de les tècniques més utilitzades en la investigació educativa. Així, afirmen que és una tècnica de recollida de dades que permet registrar el comportament d'un individu o grup d'individus. Aquesta observació, segons els autors, s'hauria de fer a partir d'un plantejament previ d'allò que es vol observar, seguit d'una formulació d'hipòtesis i prediccions sobre allò que es consideri que pot passar durant l'observació. Finalment és necessari fer un disseny del procés d'observació on es descrigui detalladament allò que s'observarà i el procediment que se seguirà per fer-ho.

Amb tot, en aquest estudi es fa una observació participant. Massot, Dorio, i Sabariego, (2012) consideren que la tècnica qualitativa d'obtenció de la informació basada en l'observació participant consisteix a observar al mateix temps que es participa de les activitats que està realitzant el grup que s'està investigant. Aquest tipus d'observació

ha d'estar planificada i estructurada de manera que es puguin recollir les dades necessàries per a dur a terme la investigació.

Aquesta tècnica d'observació, tal com afirmen Blaxter, Hughes i Tight (2008), consisteix a observar, anotar i analitzar allò que interessa. D'aquesta manera, defineixen l'observació participativa com aquella en la qual l'observador adquireix un rol de participant en els esdeveniments que s'observin.

Per acabar, cal dir que com a tècnica de recollida de dades també s'han utilitzat les entrevistes realitzades per a obtenir informació sobre el projecte. Aquesta és una tècnica que té com a objectiu obtenir informació de forma oral i directa sobre situacions viscudes. Així, s'han realitzat entrevistes semiestructurades que segons Bisquerra (Coord.). (2009) són aquelles que estan creades a partir d'un guió previ i que segueixen una estructura concreta i planejada per la persona que fa les preguntes. Així, es poden entrellçar els temes tractats i es poden obtenir respostes força obertes, que permeten establir un diàleg més ampli amb la persona entrevistada.

3.1.1. Disseny de la intervenció

En aquest estudi s'ha fet la programació de tres sessions a una escola d'Educació Infantil per a posar en pràctica la Filosofia 3/18 en una situació real d'aula i poder analitzar-ne els resultats.

La proposta s'ha estructurat en tres sessions, durant dies diferents, sempre seguint el mateix horari (dimecres a la tarda). Els infants han tingut la llibertat d'escollir si volien participar o no a la sessió, per tant, en cada sessió no sempre s'ha treballat amb els mateixos participants. Tot i això, les activitats proposades només anaven dirigides als nens i nenes de P5, per tant, encara que no sempre feien l'activitat els mateixos infants, sempre eren del mateix curs de P5. Amb tot, per fer les sessions, s'ha disposat de l'aula de P5, de manera que els infants ja coneixien l'espai i podien disposar d'un ambient tranquil, acollidor i conegut per a realitzar la tasca que se'ls proposava.

Pel que fa a la quantitat de nens i nenes, a cada sessió s'ha fet un grup determinat, tenint en compte les característiques de l'activitat proposada. Tot i això, els grups en cap cas superaven els 10 infants, ja que com s'ha dit a la part teòrica d'aquest treball, per a fer sessions de Filosofia 3/18 i poder reflexionar i establir un diàleg filosòfic, cal que els grups siguin reduïts, per afavorir la intervenció de cada participant i la comunicació entre uns i altres.

Quant a la persona educadora, cal dir que només hi havia l'estudiant de pràctiques amb el grup d'infants realitzant la proposta. D'aquesta manera, a l'explicació de les diferents sessions es va fent referència a la mestra o persona educadora, però sempre es tracta de la mateixa persona.

Pel que fa a l'estructura de les sessions, cada sessió segueix la mateixa estructura: primer de tot, es fa un recordatori de les normes que cal seguir a les sessions de filosofia amb els infants. D'aquesta manera, si es creu convenient, es fa algun canvi o se n'afegeixen de noves, encara que generalment sempre s'acaben escollint les mateixes. Aquestes normes van relacionades amb el torn de paraula, el respecte cap als companys i la participació tranquil·la i ordenada a cada activitat, entre d'altres. Després de fer el recordatori de les regles, la mestra explica l'objectiu i el funcionament de la sessió. Així, presenta la proposta als infants i els ofereix l'oportunitat de fer preguntes si ho necessiten. Seguidament, els infants comencen a

fer la proposta amb l'acompanyament de la mestra, que intervindrà quan ho cregui convenient, tot fent preguntes que permetin reflexionar als nens i nenes i que els generin noves preguntes. Cal dir que en una de les sessions, concretament la segona, la mestra també ha participat amb els infants, de manera que a més de realitzar les preguntes corresponents, també formava part del joc dels nens i nenes. Això s'ha fet amb l'objectiu d'observar si la participació activa de la mestra dins del joc dels infants els feia canviar la manera d'actuar, o d'expressar-se.

Per acabar cada sessió, es fa una avaluació figuroanalògica, que permet fer una valoració de com ha anat la proposta i és una bona oportunitat per als infants, per poder expressar com s'han sentit durant l'activitat. Cal dir que a totes les sessions s'han seguit els mateixos paràmetres. D'aquesta manera, en cada sessió s'ha fet una valoració sobre com s'han sentit els infants durant l'activitat. Per fer-ho, s'ha utilitzat el suport de tres imatges diferents (tres cares amb estats d'ànim diferents) i s'ha demanat als infants que expliquessin com s'han sentit i com han valorat la sessió, tot identificant-se amb una imatge concreta i raonant-ne i justificant-ne la tria. Amb tot, com ja s'ha comentat a la part teòrica, hi ha molts tipus d'avaluacions possibles per a realitzar amb els infants i es poden seguir paràmetres molt diversos, però en aquest cas s'ha fet sempre el mateix procés d'avaluació per a oferir als infants (sobretot aquells que han participat a més d'una sessió) l'oportunitat de conèixer bé la manera d'avaluar i per tant, ser capaços d'expressar el que han sentit amb facilitat. Per tant, s'ha intentat que els infants poguessin reconèixer i recordar el sistema d'avaluació.

A cada sessió s'ha presentat una proposta diferent, de manera que es pogués fer una observació de l'aplicació del projecte a l'aula d'una forma més general, variada i extensa. Tot i això, cal dir que només s'ha treballat l'habilitat de recerca, és a dir, totes les propostes realitzades estaven pensades per a treballar aquesta habilitat concreta, encara que també se n'han treballat d'altres de manera indirecta. Així, s'ha fet aquesta selecció concreta perquè es pretenia treballar a fons l'habilitat relacionada amb la capacitat de fer-se preguntes, fer hipòtesis, observar, imaginar, etc. De totes maneres, cal dir que és important oferir als infants propostes per a treballar totes les habilitats, de manera que tinguin més possibilitats de reflexió i de pensar millor, a partir de diferents activitats.

Amb tot, en el següent apartat es fa una contextualització del centre i una explicació detallada dels participants. Després, es fa un apartat de resultats on, en primer lloc, es detalla l'estructura de cada sessió i en segon lloc, es fa una breu explicació de les entrevistes realitzades.

Per tant, l'apartat de resultats es divideix en una primera part on s'explica l'experiència del treball de camp. En aquest, es detalla l'estructura de cada sessió realitzada. Així, després d'explicar com s'ha desenvolupat cada sessió concreta, s'ha fet una petita explicació de les habilitats treballades. Seguidament, s'han explicat les dificultats i facilitats que s'han tingut durant el desenvolupament de cada sessió. Per acabar, cal dir que a l'explicació de cada sessió s'ha introduït una part d'opinió, ja que es considera necessària per saber com s'ha desenvolupat la proposta més enllà de la seva estructura. La segona part d'aquest treball serveix per fer una breu explicació de les entrevistes. D'aquesta manera es detalla el procés que s'ha seguit al moment de fer-les i se'n descriuen les característiques més rellevants.

Finalment, convé afegir que als annexos adjunts d'aquest treball s'han adjuntat les transcripcions de tots els diàlegs realitzats a cadascuna de les sessions amb els nens i nenes. D'aquesta manera, es poden veure clarament les intervencions dels infants i el desenvolupament de les activitats des d'una perspectiva més propera. També cal dir que totes les entrevistes estan adjuntades als annexos, de manera que se'n poden veure les preguntes i les respostes de forma concreta i detallada.

3.2. Participants i contextualització del centre

La classe on s'han fet les pràctiques aquest curs és una de les dues aules de P5, la classe Lila, corresponent al grup de P5-B. En aquesta, hi ha 25 nens i nenes que tenen entre 5 i 6 anys. Els nens i nenes de l'aula són, en general, infants del mateix poble de Taradell, tot i que hi ha alguns infants que vénen de fora.

Quant a la relació entre els nens i nenes, es pot observar que hi ha una bona relació entre ells, tot i que a vegades hi ha petits conflictes que requereixen l'atenció i intervenció de l'adult. En aquests casos, l'adult responsable intervé, fent reflexionar als infants sobre el que ha passat i expressant, amb respecte i delicadesa, com es podria reconduir la situació o com es podria resoldre el conflicte. Així, la mestra verbalitza la situació i ajuda als infants implicats a resoldre el problema inicial.

L'escola les Pinediques centra la seva metodologia en els aprenentatges significatius, oferint als infants propostes educatives riques, obertes i engrescadores que fomenten el joc, la curiositat, la descoberta i l'aprenentatge globalitzat.

En general, els aspectes que es reflecteixen al Projecte Educatiu de Centre de les Pinediques concorden amb la realitat educativa de l'escola, ja que treballen basant-se en les necessitats educatives dels infants, respectant els seus ritmes d'aprenentatge i també, tenint en compte les seves capacitats. A més a més, l'entorn de l'escola és favorable, ja que a més d'acollir tots els nens i nenes, respectant-los en tot moment, també és coherent amb els seus objectius i possibilitats. Amb això, el Projecte Educatiu de l'escola sosté que es tracta d'una escola democràtica i participativa, on es treballa a partir d'una educació integral, potenciant l'autoestima, la responsabilitat, l'autonomia, la tolerància, la cooperació i el respecte. També vetllen per la cohesió social del centre educatiu i treballen per l'excel·lència educativa, la qual va acompanyada d'una voluntat integradora.

Amb tot, es pot dir que l'escola les Pinediques és una escola acollidora, respectuosa, col·laboradora, participativa, preparada pels canvis, coherent i creativa. Així mateix, l'organització dels espais i materials respon als interessos i a les necessitats dels infants i garantirà un aprenentatge actiu, dinàmic i sobretot autònom. A cada aula, doncs, hi ha diferents espais que permeten a l'infant treballar a partir de diferents propostes o materials. D'aquesta manera, amb aquests espais que acullen les diverses inquietuds de descoberta i de joc, es genera un clima d'ordre i tranquil·litat.

3.3. Resultats

A continuació s'exposen els resultats obtinguts a través de la informació exposada a la part pràctica i de les observacions i entrevistes realitzades.

D'aquesta manera, el següent apartat es divideix en dues parts: en primer lloc es fa una explicació de l'experiència del treball de camp i es detalla l'estructura de cada sessió de filosofia realitzada a l'aula. En segon lloc, es fa una segona part on s'explica com s'han desenvolupat les entrevistes i quines característiques rellevants cal destacar.

3.3.1. Part 1: Experiència del treball de camp

Seguidament, es fa una explicació de l'experiència viscuda com a estudiant de pràctiques del grau en Mestra d'Educació Infantil a l'escola Pinediques de Taradell, on s'han realitzat diferents sessions de Filosofia 3/18.

Primer de tot cal dir que l'experiència ha permès ampliar i adquirir nous coneixements en referència a la Filosofia 3/18. Així, s'han dut a terme diferents sessions on s'han realitzat unes activitats concretes del manual proposat pel programa *Juguem a pensar*. Per tant, s'ha utilitzat el llibre *Tot pensant: recursos per a l'educació infantil* (Puig i Sàtiro, 2000). Aquest s'ha utilitzat com a recurs a l'hora de realitzar preguntes als infants que els permetessin reflexionar i que els ajudés a comprendre com havien de resoldre la tasca. També s'han aprofitat els coneixements adquirits al curs de *Jocs, contes i art. Filosofia 3/18 a l'Educació Infantil* realitzat a Barcelona amb formadors del Grup IREF. Aquest és un curs d'iniciació per conèixer el projecte on s'oferien eines per a treballar la Filosofia 3/18 amb els infants. Així, s'han presentat diferents propostes per a treballar amb els nens i nenes i se n'ha fet una aproximació teòrica.

Durant l'estada intensiva de pràctiques a l'escola, s'han dut a terme diferents sessions de Filosofia 3/18. Com ja s'ha comentat, s'ha disposat de l'espai de l'aula de P5-A durant les sessions, fet que ha permès fer totes les propostes en un ambient adequat i també proper i conegut pels infants, ja que és una de les seves aules ordinàries.

Cada dia, abans de començar les sessions, es demana als nens i nenes qui vol participar en una activitat lúdica de Filosofia. Prèviament se'ls va explicar que es faria una proposta de Filosofia amb l'estudiant de pràctiques i se'ls va donar la llibertat de triar i decidir si volien participar-hi o no.

D'aquesta manera, s'han realitzat tres sessions diferents, sempre en el mateix context, és a dir, a la mateixa aula. Alguns infants van decidir participar en més d'una sessió, però d'altres només van participar en una.

A cada sessió es presenta una proposta diferent, de manera que es pogués fer una observació de l'aplicació del projecte a l'aula d'una forma més general, variada i extensa. Tot i això, com s'ha esmentat anteriorment, totes les activitats estan enfocades a treballar l'habilitat de recerca, encara que indirectament també se n'estan treballant moltes d'altres.

3.3.1.1. Sessió 1

L'activitat s'ha dut a terme amb un grup reduït d'infants de 5-6 anys (nens i nenes de P5, d'Educació Infantil) i ha tingut una durada d'uns 45 minuts aproximadament.

Primer de tot, abans de començar, s'han establert unes normes de funcionament que s'han decidit amb els infants. D'aquesta manera, seguint les normes que hi ha a habitualment a l'escola, s'ha decidit que durant les hores de filosofia s'ha de respectar el torn de paraula i s'ha d'aixecar el dit per a demanar el torn. Així mateix, s'han de respectar els companys i la mestra si estan intervenint. També s'ha acordat que s'ha d'estar atent i fer silenci quan la mestra explica el funcionament de la sessió. Tot plegat s'aplica a les diferents sessions que es desenvolupen amb els infants.

Amb un grup de 5 infants, s'han distribuït en una taula gran, tots asseguts, de manera que cadascú tingués un espai de treball suficient per a dibuixar sense molèsties. La tasca s'ha realitzat a la mateixa aula de P5, a una taula que utilitzen per a fer treballs manuals o d'escriptura. L'ambient del qual s'ha disposat ha estat tranquil, ja que la resta de nens i nenes han sortit a fer d'altres activitats fora de l'aula, per tant, els infants han disposat d'un entorn força favorable per a realitzar la proposta sense distraccions.

Per a realitzar l'activitat s'ha repartit un full de paper DIN A4 amb dues línies paral·leles dibuixades a cada nen i nena. D'aquesta manera, s'ha explicat als infants que dibuixessin allò que creien que podien representar les dues línies paral·leles. Les eines que se'ls han proporcionat són llapis, llapis de fusta de diferents colors i retoladors de colors. Amb tot, han disposat d'un temps per completar el dibuix (uns 15 minuts aproximadament), que cadascú ha adaptat a les seves necessitats, és a dir, a mesura que els infants anaven acabant de dibuixar, s'anaven esperant els uns als altres respectant el procés dels companys. Després que tots els nens acabessin el dibuix, s'ha establert un petit diàleg entre tots per reflexionar sobre els resultats obtinguts i explicar què ha dibuixat cadascú (vegeu annex 2.1.).

En acabar aquesta primera activitat se'ls ha proposat fer una activitat en grup. La idea, ha estat fer el mateix que la proposta inicial però a partir d'un dibuix iniciat que haguessin de completar entre tots, a la pissarra de la classe. D'aquesta manera, els infants han agafat retoladors per la pissarra i després de parlar i posar-se d'acord els uns amb els altres han completat el dibuix iniciat (la mestra ha dibuixat una forma de

mitja lluna a la pissarra i els infants l'han completat). Un cop han acabat el dibuix, un infant ha explicat el procés que han anat seguint per obtenir el resultat final i cadascú ha anat afegint idees o sentiments que han tingut durant l'activitat. Així, els nens i nenes han pogut arribar a la conclusió que a partir d'una idea inicial es poden obtenir moltes idees noves i diferents, que poden canviar segons el punt de vista de cada persona.

Finalment s'ha fet una avaluació figuroanalògica a partir de tres imatges (una d'una cara somrient, una d'una cara poc alegre i una altra d'una cara trista). D'aquesta manera, s'ha plantejat als infants que avaluessin com s'han sentit durant la sessió. Així, cada infant ha triat una imatge segons el que han sentit: han triat la cara somrient aquells nens i nenes que s'han sentit bé i als quals els ha agradat l'activitat. La cara poc alegre l'han triat aquells que s'han sentit bé però hi ha alguna cosa que no els ha agradat. Pel que fa a la cara trista no l'ha triat cap infant, tot i que servia per representar aquells que no s'ho han passat bé durant la sessió i/o no els ha agradat l'activitat.

Amb tot, les dues propostes han permès als infants fer unes activitats que posteriorment han pogut comentar amb la resta de companys. D'aquesta manera, s'ha establert un diàleg entre els nens i nenes i la mestra, donant pas a les explicacions, arguments i justificacions dels infants i a la reflexió d'aquests sobre la tasca realitzada. Tot plegat, els ha permès comprendre perquè han realitzat l'activitat i els ha ajudat a reflexionar sobre la possibilitat d'obtenir resultats molt diferents a partir d'una mateixa proposta (vegeu annex 2.1.2).

Pel que fa a les habilitats, es pot dir que amb aquesta activitat s'estan treballant les habilitats de recerca, ja que és una proposta que pretén que els infants busquin i descobreixin alternatives, generin noves idees i siguin capaços de fer noves creacions a partir d'un dibuix iniciat. D'aquesta manera, es fomenta el pensament autocorrectiu i s'amplia el coneixement dels infants. Així, concretament s'ha ofert als infants la possibilitat de descobrir que a partir d'una mateixa proposta inicial es poden obtenir molts resultats diferents. Així mateix, se'ls ha acompanyat en el procés de reflexió per tal d'expressar com s'han sentit durant la sessió i se'ls han plantejat preguntes que els han permès reflexionar sobre el procés que han seguit durant l'activitat i posteriorment sobre resultats obtinguts. Tot i això, indirectament s'han treballat altres

habilitats, ja que com s'ha comentat a la part teòrica, les propostes de Filosofia 3/18 permeten posar en pràctica moltes habilitats i relacionar-les entre elles.

Cal dir que com a dificultats en realitzar aquesta proposta, alguns infants, a l'inici de la sessió, no s'atreuen a expressar el que pensaven sobre els seus dibuixos, segurament, per la falta de confiança entre la persona educadora (estudiant de pràctiques) i els infants i també pel fet de fer una proposta nova i diferent, desconeguda per a ells. Així mateix, al principi els infants mostraven inseguretat a l'hora de dibuixar el que imaginaven, tot i que en veure que la resta de companys ho feien, tots han anat realitzant la tasca sense problema. Tot i això, s'ha pogut seguir el procés de l'activitat sense problema i tots els infants han participat i han pogut expressar els seus pensaments i sentiments durant la sessió.

Quant a les facilitats es pot dir que s'ha disposat d'una temporització llarga, fet que ha permès que els nens i nenes desenvolupessin la tasca seguint el seu propi ritme. Així mateix, s'ha disposat d'un espai proper i conegut per als infants, fet que ha facilitat l'adaptació d'aquests i ha permès que no hi haguessin distraccions al moment de realitzar l'activitat.

Pel que fa als materials també s'ha disposat de diferents materials, eines i suports per a realitzar la sessió. A més, s'han pogut consultar els documents del curs de Filosofia 3/18 que han estat molt útils per a realitzar la proposta.

Per acabar es pot dir que en realitzar l'activitat en grup, on els infants havien de posar-se d'acord sobre què dibuixar i com fer-ho, s'han observat molt clarament els diferents rols dels nens i nenes. És a dir, durant el procés, s'ha pogut veure quins infants tenien més iniciativa i fins i tot alguns han gestionat la situació, oferint la possibilitat de participar als infants que no ho feien. D'aquesta manera, es pot afegir que ha estat una bona oportunitat per deixar que els nens i nenes s'autoreguleassin ells sols, tot dialogant els uns amb els altres i establint unes normes entre ells per tal de completar l'activitat que se'ls proposava.

3.3.1.2. Sessió 2

L'activitat s'ha dut a terme amb un grup reduït d'infants de 5-6 anys (nens i nenes de P5, d'Educació Infantil) i ha tingut una durada d'uns 30 minuts aproximadament.

La sessió s'ha fet amb un grup de 10 infants. Aquests s'han col·locat en rotllana, tots asseguts, de manera que cadascú es veiés i tingues espai suficient per a sentir-se còmode. La tasca s'ha realitzat a la mateixa aula de P5, a l'espai on fan el que anomenen "assemblea", moment que aprofiten per explicar anècdotes que han viscut els infants o bé per repassar què es durà a terme durant el dia. L'ambient del qual s'ha disposat ha estat tranquil, ja que la resta de nens i nenes han sortit a fer d'altres activitats fora de l'aula, per tant, els infants han disposat d'un entorn força favorable per a realitzar la proposta sense distraccions.

Abans de començar, s'han recordat les normes. Així, els infants que ja van participar en la sessió anterior, han explicat als altres quines regles s'han de seguir durant la sessió de filosofia.

Per a realitzar l'activitat els infants s'han col·locat en rotllana i se'ls ha explicat el joc que realitzarien. Així, s'han descalçat i han deixat una de les sabates al centre de la rotllana i l'altra fora de la rotllana, a un lloc on no molestés. D'aquesta manera, s'ha explicat als infants que es taparien les sabates amb un mocador per no veure-les i que l'objectiu del joc era endevinar de qui era cada sabata. Així, se'ls ha dit que la persona que comenci haurà de treure una sabata de sota del mocador i endevinar a qui li pertany. Amb tot, per decidir qui començava en cada torn, han cantat una cançó que han triat els infants.

Ha fet diverses rondes per endevinar de qui era cada sabata fins que tots els nens i nenes han tornat a tenir la seva sabata. En acabar, els infants i la mestra han establert un petit diàleg sobre la sessió. Per això, com en la sessió anterior, la mestra posa tres imatges a la pissarra: una d'una cara somrient, una altra d'una cara poc alegre i finalment una d'una cara trista. Així, ha explicat als infants que havien de valorar la sessió (fan una avaluació figuroanalògica) a partir d'aquestes tres imatges. Per fer-ho han decidit com s'han sentit, seguint els mateixos paràmetres que a la sessió anterior. Aleshores, quan han triat una cara han explicat perquè l'han triat. D'aquesta manera, s'ha establert un diàleg entre tots per reflexionar sobre els resultats obtinguts i explicar

com ha anat la sessió. Així, cada infant ha triat una imatge segons el que ha sentit (vegeu annex 2.2.).

Amb tot, la proposta ha permès als infants fer un joc força dinàmic amb el qual han gaudit i han après, utilitzant les habilitats de pensament, concretament, les habilitats de recerca. D'aquesta manera, han fet una activitat d'endevinar (a qui pertany cada sabata), s'ha establert un diàleg entre els nens i nenes i la mestra i s'han posat a prova molts coneixements i capacitats d'observació i agilitat mental dels infants.

Es tracta d'una proposta que pretén que els infants observin i es fixin amb la realitat que els envolta per tal de relacionar i endevinar a qui pertany cada sabata. Així, concretament s'ha ofert als infants la possibilitat posar en pràctica la seva memòria visual. A més, se'ls ha acompanyat en el procés de reflexió per tal d'expressar com s'han sentit durant la sessió i se'ls han plantejat preguntes que els han permès reflexionar sobre el procés que han seguit durant l'activitat. Tot i això, indirectament s'han treballat altres habilitats.

Cal afegir que com a dificultats en realitzar aquesta proposta, alguns infants es distreien i estaven força dispersos, possiblement perquè sentien i veien els seus companys i companyes jugar lliurement pel pati de l'escola. És així, ja que la proposta es va realitzar en un moment en què els infants podien fer joc lliure i per tant, el fet d'haver d'estar fent una proposta concreta dins l'aula, encara que l'haguessin pogut triar lliurement, podia dificultar la concentració d'alguns infants. Tot i això, s'ha pogut seguir el procés de l'activitat sense problema i tots els infants han participat i han pogut expressar els seus pensaments i sentiments durant la sessió.

Quant a les facilitats es pot dir que s'ha disposat d'una temporització llarga, fet que ha permès que els nens i nenes poguessin fer el joc amb tranquil·litat, seguint el seu propi ritme. Així mateix, igual que en la sessió anterior, s'ha disposat d'un espai proper i conegut per als infants, fet que ha facilitat l'adaptació d'aquests i els ha ajudat a seguir el curs de la sessió sense problema.

3.3.1.3. Sessió 3

L'activitat s'ha dut a terme amb un grup reduït d'infants de 5-6 anys (nens i nenes de P5, d'Educació Infantil) i ha tingut una durada d'uns 40 minuts aproximadament.

La sessió s'ha fet amb un grup de 5 infants que s'han col·locat tots asseguts en rotllana amb la mestra permetent que es veiessin entre ells. Igual que en la sessió anterior, la tasca s'ha realitzat a la mateixa aula de P5, a l'espai on fan l'assemblea. Així, com en la sessió anterior, l'ambient del qual s'ha disposat ha estat tranquil, ja que la resta de nens i nenes han sortit a fer d'altres activitats fora de l'aula, per tant, els infants han disposat d'un entorn força favorable per a realitzar la proposta sense distraccions.

Per a realitzar l'activitat primer de tot, han recordat les normes conjuntament, recordant que per parlar s'ha de demanar torn de paraula i que s'han de respectar els companys quan intervenen.

Seguidament, s'ha explicat als infants el funcionament de la sessió. La mestra els ha explicat que els ha portat dos jocs. El primer consisteix a deduir quin objecte hi ha en una capsula metàl·lica força petita. A dins hi ha un objecte conegut per als infants, però aquest han d'endevinar què és sense mirar què és. El que poden fer és tocar la capsula, agafar-la, mirar-la, moure-la, etc. per poder deduir què hi ha a dins, però no la poden obrir. Així, mentre inspeccionen la capsula, sense obrir-la, poden anar formulant hipòtesis i fent preguntes de què podria ser, però hauran de ser preguntes que necessitin una resposta de sí o no. És a dir, hauran de pensar molt bé les preguntes i intentar no repetir-les per tal d'endevinar el contingut de la capsula.

Durant l'activitat, els infants intercanvien opinions sobre el que creuen que pot contenir la capsula i van fent preguntes a la persona educadora per tal de comprovar l'objecte que hi ha dins la capsula (vegeu annex 2.3.).

Després d'aquesta primera activitat de descoberta se n'ha fet una de semblant, però amb algunes diferències. Així, els infants han disposat d'una bossa de roba amb diferents objectes a l'interior i han deduït quins objectes eren. L'activitat requeria concentració, ja que havien de tocar els objectes, sense mirar-los, per tal de deduir què eren. D'aquesta manera els infants i la mestra han establert un diàleg per contrastar les diferències entre la primera activitat i la segona. Després de reconèixer aquestes diferències, han començat a passar-se la bossa i tocar-la per deduir quins

objectes hi havia a dins. Amb tot, els infants havien de respectar el torn de paraula i havien d'esperar que tots els seus companys poguessin tocar la bossa abans de dir què creien que contenia. D'aquesta manera també s'ha estat educant l'espera dels més petits, que és molt important per aprendre a dialogar amb les persones i a fer intercanvi d'opinions.

Els infants, a mesura que anaven tocant la bossa, anaven fent preguntes i comentant entre ells sobre què podia contenir. D'aquesta manera, la proposta els ha permès fer un joc força dinàmic amb el qual han gaudit i han après, utilitzant les habilitats de pensament, concretament, les habilitats de recerca. Així, han pogut formular hipòtesis, que tal com afirmen Irene de Puig i Angélica Sátiro (2000):

Fer hipòtesis és diferent d'endevinar, encara que totes dues habilitats tinguin trets comuns. Endevinar és encertar allò que és; per endevinar cal una resposta clara. Fer hipòtesis, en canvi, és buscar explicacions probables, és acostar-se més o menys a la resposta, però en permet més d'una (p. 74).

Per tant, amb aquesta activitat s'estan treballant les habilitats de recerca, ja que és una proposta que pretén que els infants observin i formulin hipòtesis, de manera que posin en pràctica la deducció i l'observació per acabar endevinant quin és el contingut de la capsa i de la bossa. Així mateix, se'ls ha acompanyat en el procés de reflexió per tal d'expressar com s'han sentit durant la sessió i se'ls han plantejat preguntes que els han permès reflexionar sobre el procés que han seguit durant l'activitat. Tot i això, com s'ha comentat anteriorment, indirectament s'han treballat altres habilitats, ja que com s'ha comentat a la part teòrica, les propostes de Filosofia 3/18 permeten posar en pràctica moltes habilitats i relacionar-les entre elles.

Per acabar, s'ha fet una valoració de la sessió. Per això, com en les sessions anteriors, s'han portat tres imatges (una cara alegre, una de seriosa i una de trista). Així, els infants han decidit com s'han sentit i han triat una cara concreta, justificant-ne la tria. D'aquesta manera, els infants han reflexionat sobre el desenvolupament de la sessió i han posat nom a les emocions que han sentit durant el procés. A més, han establert un diàleg conjunt amb els companys i la mestra.

Convé dir que com a dificultats en realitzar aquesta proposta, alguns infants estaven força esverats i tenien molta necessitat de moviment. La proposta es va realitzar un dimecres a la tarda, després de l'estona de dinar, moment en què els infants podien

fer joc lliure i per tant, el fet d'haver d'estar fent una proposta concreta dins l'aula, encara que l'haguessin pogut triar lliurement, podia dificultar la concentració d'alguns d'ells. Tot i això, s'ha pogut seguir el procés de l'activitat sense problema i tots els infants han participat i han pogut expressar els seus pensaments i sentiments durant la sessió.

Pel que fa a les facilitats es pot dir que igual que a les altres sessions, s'ha disposat d'una temporització llarga, fet que ha permès que els nens i nenes poguessin fer el joc amb tranquil·litat, seguint el seu ritme. Així mateix, s'ha disposat d'un espai proper i conegut per als infants, fet que ha facilitat l'adaptació d'aquests i els ha ajudat a seguir el curs de la sessió sense problema.

3.3.2. Part 2: Entrevistes

En el següent apartat es fa una breu explicació de l'estructura que s'ha seguit per fer les entrevistes.

Primer de tot, cal dir que s'han fet dos tipus d'entrevistes diferents, encara que tots dos tipus van relacionats entre sí. En primer lloc, s'ha fet un model d'entrevista adreçat als formadors del GrupIREF. En segon lloc, s'ha fet un model d'entrevista adreçat a diferents escoles de Catalunya on posen en pràctica el projecte de Filosofia 3/18. Totes les entrevistes estan transcrites i adjuntades als annexos d'aquest treball (vegeu annex 3).

Per tant, per començar, s'han fet dues entrevistes a formadors del GrupIREF: la primera a Glòria Arbonès, actual directora del GrupIREF i la segona a Carla Carreras, professora i coordinadora del màster de Filosofia 3/18 de la Universitat de Girona. D'aquesta manera, les preguntes plantejades tenen com a objectiu aprofundir més en l'àmbit de la Filosofia 3/18, tenint un exemple clar i directe dels pensaments i expressions d'aquestes dues persones que tenen un contacte directe amb el projecte.

Per últim, s'han fet tres entrevistes a professors que treballen a una escola on s'aplica el projecte de Filosofia 3/18. Així, aquestes preguntes tenen com a objectiu conèixer situacions reals d'escoles on s'apliqui el projecte i saber què en diuen els mestres o educadors que ho posen en pràctica.

Amb tot, convé remarcar que la informació obtinguda mitjançant les entrevistes és complementària a la bibliografia consultada.

3.4. Anàlisi de dades

A continuació s'exposa l'anàlisi dels resultats extrets de la pràctica realitzada a l'escola i de les entrevistes, amb la finalitat de respondre els objectius d'aquesta intervenció. Així, amb aquesta anàlisi es pretén establir una relació coherent entre el marc teòric i la part pràctica. Els resultats de les sessions dutes a terme a l'escola d'Educació Infantil, els diàlegs de les sessions i les entrevistes realitzades, queden recollits als annexos adjunts a aquest treball².

3.4.1. Anàlisi de la intervenció pràctica realitzada a l'escola

Primer de tot, cal dir que mitjançant la posada en pràctica del projecte de filosofia es dona als infants l'oportunitat de generar preguntes, de reflexionar i d'esdevenir éssers crítics, amb capacitat de decidir, expressar opinions i desenvolupar-se en una societat democràtica. Així mateix, com es pot observar en els diàlegs establerts amb els nens i nenes (vegeu annex 2), els infants sempre tenen coses a dir sobre tot allò que fan a cada moment. Són persones amb inquietuds i ganes de saber i de fer-se preguntes sobre tot el que els envolta. Per això, es considera necessària l'aplicació del projecte a les escoles, per motivar aquests infants a seguir qüestionant-se allò que els passa.

La filosofia aporta als infants i mestres la capacitat de pensar millor. A les sessions que s'han realitzat a l'escola amb nens i nenes de P5 s'ha pogut observar com aquests adquirien l'hàbit de reunir-se per a fer una sessió de filosofia. Així, els infants sabien molt bé quines eren les normes, ja que abans de cada sessió es feia un recordatori de les regles que s'havien de seguir.

A cada sessió s'ha seguit una estructura concreta, ja que com s'ha esmentat al marc teòric, és important seguir una estructura clara en les sessions de filosofia. Així, després de fer el recordatori de les normes, cada dia la mestra començava explicant la proposta que farien. Generalment es pot dir que els infants es meravellen per a totes les coses que els envolten i són persones molt agraïdes que reben amb molt interès qualsevol proposta o joc que se'ls presenti. Per això, cal dir que en general no s'han tingut gaires dificultats al realitzar les propostes, ja que els nens i nenes han estat molt motivats i han tingut moltes ganes de participar en tot moment.

² Veure annexos 2 (Resultats de les sessions) i 3 (Entrevistes).

Tot i això, cal dir que encara que a l'escola on s'ha realitzat la intervenció no segueixen un horari molt estructurat, sinó que s'ofereixen als infants diferents propostes que poden anar realitzant al llarg del dia, sí que era necessari disposar d'un espai i un temps concrets per a poder fer les sessions de filosofia. D'aquesta manera, com que l'escola ja tenia ideades unes propostes, es va intentar adaptar la incorporació de les propostes de filosofia. Així, finalment es va aconseguir que cada dimecres a la tarda es disposés d'una hora per a fer aquestes sessions de filosofia. Cal dir que la temporització era adequada per a realitzar qualsevol proposta, ja que es disposava de temps suficient per a desenvolupar les activitats. No obstant això, convé remarcar que el moment de fer les sessions de filosofia potser no era el més adequat, ja que a la tarda és quan els infants ja porten tot el dia a l'escola i poden tenir més necessitat de moviment o de fer activitats o propostes que no requereixin molta concentració. Així mateix, les estones de filosofia coincidien amb l'estona de joc lliure del grup de P5. És per això que alguns nens i nenes no estaven concentrats amb la tasca que se'ls proposava i es distreien fàcilment amb el que succeïa fora de l'aula. De tota manera, des de l'inici de les sessions sempre es va donar la llibertat als infants de triar si volien fer la proposta de filosofia o preferien fer joc lliure. Per això, es considera interessant veure com alguns infants s'implicaven molt amb la tasca de filosofia, ja que era el que ells havien triat, malgrat que n'hi havia que es cansaven i desitjaven sortir a jugar fora de l'aula.

En última instància cal dir que les sessions realitzades amb els infants han estat molt productives i mitjançant les preguntes realitzades per la mestra, s'ha ajudat als infants a pensar millor i a reflexionar, tot fent-se preguntes que els generaven noves preguntes i així successivament. Així mateix, s'han pogut establir petites estones de diàleg amb els infants que els han permès esdevenir persones crítiques i capaces de raonar i reflexionar.

3.4.2. Anàlisi de les entrevistes

La majoria de persones que coneixen amb detall el projecte de Filosofia 3/18 afirma que aquest és un bon recurs per aplicar a les escoles, per donar als infants l'oportunitat de ser reflexius i crítics, tot fent ús del pensament i el diàleg.

Tot i això, cal tenir en compte que és necessari fer una bona planificació a l'hora de fer propostes de Filosofia 3/18 i s'ha de tenir flexibilitat per fer canvis si es considera convenient, amb la intenció d'afavorir el desenvolupament de l'activitat. Així mateix, tal com afirma Glòria Arbonès (vegeu annex 3.1.1.) cal que els educadors que posen en pràctica el projecte tinguin una bona formació i vulguin posar-lo en pràctica, és a dir, que no hi estiguin obligats. És important tenir en compte aquests dos aspectes, ja que si el mestre o la mestra no pot desenvolupar la tasca amb motivació, costarà més transmetre aquestes ganes de reflexionar, fer-se preguntes i tenir inquietuds per la vida.

D'altra banda, com ja s'ha comentat, cal que el professor faci bones preguntes per potenciar aquest procés de reflexió en els infants. Això va relacionat amb la formació del professorat de què es parlava, ja que cal que aquests tinguin un coneixement de les bases de la filosofia per aplicar-ho a l'aula. Tot plegat, però, no vol dir que un dels requisits sigui aprendre la teoria pura de la filosofia, sinó que el que cal és tenir una predisposició per posar en pràctica la filosofia amb els infants, tenint inquietuds, fent-se preguntes, establint diàlegs i reflexionant sobre aspectes de la vida.

Amb tot, queda clar que hi ha una millora en el desenvolupament de la capacitat reflexiva dels infants, a més de la capacitat d'esdevenir persones crítiques. Algunes escoles ho defineixen com una millora experimentada en tots els nivells, tant pel que fa al professorat, ja que representa un canvi de perspectiva pedagògica com per part dels infants i joves, ja que els ajuda a pensar bé i d'una manera acurada a més d'ajudar-los a construir el coneixement (vegeu annex 3.2.1.).

Per acabar es pot dir que encara que es podria posar en dubte el fet d'estendre l'aplicació del projecte a totes les escoles, a causa de la necessitat de formació del professorat, sí que s'ha de tenir en compte que si la pedagogia dels centres té coherència amb el projecte de filosofia, podria ser interessant aplicar-lo. Així mateix, l'objectiu del programa no és estendre's per totes les aules del país, sinó que el que es pretén és que a les aules on s'aplica es faci d'una manera acurada, ben feta i que

permeti obtenir bons resultats pel que fa a l'adquisició de coneixements i habilitats dels infants.

Així, cal afegir que a més de la necessitat d'una bona formació per part dels mestres, el més important és que educadors i educadores i els centres en general, vulguin formar part d'aquest projecte i tinguin interès i motivació per a fer filosofia amb els infants. D'aquesta manera, s'observaran clarament els avantatges de l'aplicació del projecte de filosofia a l'escola.

4. Conclusió

Després de buscar informació sobre el projecte de Filosofia 3/18, de posar en pràctica diferents sessions de Filosofia 3/18 a l'escola i de realitzar diferents entrevistes a persones relacionades amb el projecte, s'ha arribat a la conclusió que la teoria es pot aplicar a la pràctica. D'aquesta manera, es pot afirmar que s'han complert els objectius plantejats per fer aquesta recerca, ja que no només s'ha ofert la possibilitat de reflexionar als infants, sinó que s'ha contrastat la pràctica educativa realitzada amb les experiències i opinions dels experts i s'ha observat que moltes de les característiques i avantatges que se'n detallen concorden en tots els casos. Així mateix, s'ha fet una anàlisi dels resultats i s'ha observat que és molt important fer una aplicació coherent i adequada del projecte a les escoles.

Tanmateix, després de fer la sessió pràctica a l'escola, he pogut aprendre en primera persona com aplicar el programa de Filosofia 3/18 a l'escola. Així, puc dir que he après a preparar un espai, un temps i unes activitats concretes per a fer en grup amb unes característiques determinades que s'han detallat més amunt. També he pogut observar la importància del projecte de Filosofia 3/18 i la seva aplicació a l'escola. La filosofia permet reflexionar, pensar i plantejar-se preguntes molt diverses sobre la vida, la societat, l'amor, la mort i moltes possibilitats diferents. Per tant, queda clar que és molt important poder-la treballar amb els infants més petits per ajudar-los a pensar millor, de forma crítica, permetent-los créixer i desenvolupar-se en societat.

A partir de la pràctica realitzada a l'escola es poden esmentar els trets més importants d'aquesta investigació. En primer lloc, cal dir que com afirmava Irene de Puig (2012):

L'ensenyament de la filosofia és fonamental per construir una reflexió crítica i un pensament independent [...]. Els nivells d'una educació bàsica de qualitat exigeixen que les escoles no siguin llocs per la mera transmissió i assimilació de coneixements, sinó llocs on ser interrogants i on «aprendre a aprendre» (p. 29).

Així, segons Lipman (2002), fer filosofia afavoreix diferents aspectes en els infants. En primer lloc, els ajuda a pensar i els dóna la capacitat de jutjar, valorar i donar opinions. Així, com s'ha reflectit en la part teòrica, la filosofia permet donar sentit a aquest interès innat dels infants a voler saber sobre la vida i les coses que passen al seu voltant. A més, permet estructurar les idees dels infants i adquirir nous

aprenentatges mitjançant la reflexió. Per acabar, també permet tractar aspectes molt diversos que no s'inclouen al currículum, com la mort, l'amor, la veritat, la mentida, etc. Per tant, tal com s'ha observat a les sessions realitzades a l'aula d'infantil i comparant-ho amb el que diuen els experts, els infants han pogut desenvolupar unes tasques determinades utilitzant la reflexió i el diàleg, intercanviant opinions amb els companys i companyes, fent-se preguntes i buscant respostes.

També cal dir que des de les escoles es dóna molta importància a la implicació dels infants i joves en el seu procés d'aprenentatge i per tant, quan se'ls presenta el projecte acostumen a rebre'l molt positivament com a possible proposta per a desenvolupar a l'escola. Tot i això, per aplicar el projecte és necessari formar-se i això requereix una implicació econòmica i també de temps personal, encara que hi ha un nombre elevat d'escoles i professionals de l'educació que en fan un seguiment constant. Per tant, convé remarcar que el més important no és l'extensió del projecte a totes les escoles del país, sinó que se'n faci una bona aplicació, acurada i coherent.

Amb tot això, per acabar aquest treball m'agradaria dir que com a estudiant universitària del Grau en Mestre d'Educació Infantil, he pogut practicar i entendre en primera persona molts dels conceptes treballats a la universitat. En general, l'experiència viscuda m'ha ajudat a veure com es desenvolupen els infants i com actuen i es formen en el dia a dia. A més, també he pogut prendre decisions i actuar tot aplicant els meus coneixements adquirits. A part, m'agradaria afegir que també he après que és molt important tenir paciència, ser coherent amb les accions que fas al dia a dia, ser respectuosos i tenir molta empatia, tant amb els nens i nenes com amb la resta de l'equip de mestres i educadors, ja que per ajudar els altres i treballar còmodament, s'ha d'intentar comprendre com se senten i d'aquesta manera ens podrem comunicar i donar suport mútuament.

A més, m'agradaria dir que he pogut aprendre que la feina de fer de mestra representa molt més que guiar i acompanyar els infants en el seu camí perquè es desenvolupin i adquireixin uns aprenentatges. Penso, doncs, que es tracta de tot això i molt més, ja que a més d'acompanyar-los hem d'estar presents durant el seu desenvolupament, donant-los l'oportunitat de créixer lliurement, tot tenint ajuda, motivació i suport sempre que ho necessitin. Per tant, és important deixar temps als infants perquè pensin, reflexionin creixin i es desenvolupin. A la vegada, però, se'ls ha d'oferir un ambient adequat que els proporcioni seguretat, comoditat i els motivi a realitzar

activitats diverses. També és important tenir en compte els materials o eines que se'ls ofereixen, ja que han d'estar en bon estat i han de ser coherents a l'edat i a les propostes educatives. D'aquesta manera, s'ofereix als infants l'oportunitat de desenvolupar-se físicament, emocionalment i intel·lectualment de la millor manera.

Amb tot, vull afegir que aquest Treball de Final de Grau ha estat una gran oportunitat per a fer la meva primera recerca sobre la Filosofia 3/18. Aquest ha estat un tema que des que el vaig conèixer em va interessar profundament i el treball m'ha permès conèixer-lo amb més detall i posar-lo en pràctica a l'escola. A més, vull afegir que aquesta recerca és només un inici en la investigació del projecte de Filosofia 3/18, ja que tinc molt interès a seguir-me formant i seguir aprenent sobre el projecte de forma més extensa.

Tot seguit voldria explicar que després de fer el curs de *Jocs, contes i art. Filosofia 3/18 a l'Educació Infantil* a Barcelona vaig haver de presentar una memòria on es detallava una sessió concreta de Filosofia 3/18 realitzada a una aula d'Educació Infantil. Aquesta sessió és una de les descrites al treball (la sessió 1). Així, després d'haver fet l'entrega, els professors del curs em van informar que si hi estava d'acord, utilitzarien el material de la meva memòria com a inspiració d'un article per a la secció *Filosofem* de la revista Graó. Per tot això vull afegir que estic molt satisfeta amb el resultat obtingut, ja que he pogut conèixer el projecte de Filosofia 3/18 des de ben a prop i també experimentar de manera vivencial com són els nens i nenes més petits, què fan i com actuen. A més, des del punt de vista personal, investigar sobre el projecte i posar-ho en pràctica amb nens i nenes m'ha enriquit com a persona i m'ha agradat molt formar part i participar de manera activa a l'escola, ja que m'ha permès adquirir nous aprenentatges i m'ha ajudat a guanyar experiència, fet que em va donant eines per a formar-me com a persona i com a futura mestra.

4.1. Limitacions de la recerca i proposta de millora

Després d'haver realitzat una anàlisi de les entrevistes i de les propostes de Filosofia 3/18 posades en pràctica a l'escola, s'han pogut extreure diferents conclusions. A partir d'aquí, la intenció és esmentar algunes de les limitacions i crear una proposta de millora en relació a la posada en pràctica de les sessions de filosofia a l'escola.

Aquesta recerca ha servit per arribar a la conclusió que la Filosofia 3/18 és una bona manera d'oferir als infants l'oportunitat de reflexionar i esdevenir persones amb capacitat crítica. Així, cal dir que tal com s'ha observat amb els resultats obtinguts, la posada en pràctica del projecte ha permès que els infants s'iniciïn en el procés de reflexió.

Tanmateix, considero que és fonamental tenir un ambient de treball adequat per a dur a terme qualsevol proposta. Així, per desenvolupar una proposta de Filosofia amb infants s'han de tenir en compte les condicions marcades anteriorment, ja que sinó és possible que sorgeixin dificultats en el desenvolupament. Per tant, si no es disposa d'aquest espai adequat, s'haurien de buscar estratègies per aconseguir tenir un ambient que afavoreixi la reflexió i el treball filosòfic amb els nens i nenes.

Un altre aspecte a tenir en compte és la temporització de les sessions. Primer, cal dir que és important que els infants disposin d'un temps concret per a poder desenvolupar el procés reflexiu i posteriorment establir un diàleg filosòfic. Tot i això, cal tenir en compte el moment del dia en què es duen a terme les sessions, ja que aquest serà un punt clau per al bon desenvolupament de les sessions de filosofia. Tot i això, com afirmava Glòria Arbonès (vegeu annex 3.1.1.), sovint la dificultat també prové de la dimensió dels grups d'infants. Així, com s'ha esmentat més amunt, per fer sessions de filosofia cal tenir grups reduïts d'infants, per permetre que aquests puguin intercanviar opinions, reflexionar i establir un diàleg filosòfic. Cal dir que la quantitat de recursos que ofereix el GrupIREF per a realitzar les sessions de filosofia amb infants és molt extensa, però s'ha de saber adaptar aquest material al moment adequat per aconseguir uns resultats satisfactoris.

Per acabar, cal remarcar que la tasca del mestre que apropa la filosofia als infants és la més important, ja que és aquesta persona la que ha d'acompanyar i guiar als infants en el seu procés d'aprenentatge i els ha de donar eines i recursos per a reflexionar i esdevenir éssers crítics, amb capacitat reflexiva. Per tant, aquesta persona

educadora ha de ser una persona amb motivacions, inquietuds i interès per aprendre i meravellar-se de la mateixa manera que ho fan els nens i nenes.

Amb tot, tenint en compte tots els aspectes destacats convindria adaptar-se a les necessitats i possibilitats dels infants al moment de posar en pràctica una sessió de filosofia. Per això, també és necessari formar-se de forma contínua, per a renovar els coneixements sobre el projecte i disposar de diferents recursos que es podran utilitzar a l'aula amb els nens i nenes. A més, convé preparar les sessions per aconseguir que siguin productives i tinguin coherència. Per tant, com a proposta de millora es pot dir que cal tenir en compte quin és el context de l'escola on s'aplica el projecte i de quina manera es fa per a obtenir uns resultats satisfactoris i aconseguir que els infants reflexionin i desenvolupin diferents habilitats de pensament. D'aquesta manera, en el cas concret de l'escola on s'ha fet la pràctica, seria convenient fer un canvi d'horari a l'hora d'aplicar les sessions, tot i que en realitzar-ho com a proposta durant les pràctiques, no ha acabat tenint continuïtat a l'escola. D'altra banda, convindria disposar d'un espai proper als infants però que no els generessin distraccions.

Finalment, vull afegir que considero que si la persona educadora que vol aplicar el projecte té el suport de l'escola i el projecte de l'escola té coherència amb el de filosofia, es podrà aplicar i es podrà realitzar una tasca molt favorable i positiva tant per als infants com per als mestres, ja que tots plegats esdevindran persones reflexives, crítiques i amb capacitat per decidir i convidaure en societat.

5. Bibliografia

- Álvarez-Sotomayor, A. (2017). El trabajo de fin de grado: modalidad proyecto de investigación. Dins Amor, M. I. i Serrano, R. (Coords.), *Guía práctica para el trabajo de fin de grado en educación* (pp. 67-96). Barcelona : Graó.
- Berger, K. S. (2007). *Psicología del desarrollo: infancia y adolescencia* (7ª ed.). Buenos Aires: Medica Panamericana.
- Bettelheim, B. (1994). *No hay padres perfectos: el arte de educar a los hijos sin angustias ni complejos*. Barcelona: Crítica.
- Bisquerra, R. (Coord.). (2009). *Metodología de la investigación educativa* (2ª ed.). Madrid: Editorial La Muralla.
- Blaxter, L., Hughes, C., i Tight, M. (2008). *Cómo se investiga*. Barcelona: Graó.
- Bruner, J. (1984). *Acción, pensamiento y lenguaje*. Madrid: Alianza.
- Carreras, C. (s.d.). *Apartat 2: Metodologia*, Manuscrit no publicat, Facultat d'Educació i Psicologia, Universitat de Girona, Girona, Catalunya.
- Cirera, A. (2015). *Naturalesa del coneixement artístic: La definició de l'art* [Apunts acadèmics]. UVic-UCCMoodle.
- Clouse, B. (2013). Jean Piaget. Dins *Salem Press Biographical Encyclopedia*. Recuperat de <http://eds.a.ebscohost.com/biblioremot.uvic.cat/eds/detail/detail?vid=0&sid=6d52f9e6-e10c-46e4-896e-aa8c2c072fa5%40sessionmgr4009&bdata=JnNpdGU9ZWRzLWxpdmUmc2NvcGU9c2l0ZQ%3d%3d>
- Comissió de la Infància de Justícia i Pau. (2006). Convenció sobre els Drets de l'Infant. *Guix: Elements d'acció educativa*, 325, 6-10.
- Ferrer, I. (2012). *L'Artesania de la comunicació: diàleg, escolta i llenguatge a l'etapa 0-6*. Barcelona: Graó.
- Filosofia. (2018). Dins *Diccionari.cat*. Recuperat de <http://www.diccionari.cat/lexicx.jsp?GECART=0064365>
- Gaarder, J. (2001). *El Món de Sofia: novel·la sobre la història de la filosofia*. Barcelona: Empúries.

- García, B., Quintanal, J. i Sánchez, J.C., (2012). Registro y análisis de la información. dins Quintanal, J. i García, B. (Coords.), *Fundamentos básicos de metodología de investigación educativa* (pp. 31-71). Madrid: Editorial CCS.
- García, F. (Coord.). (2002). *Matthew Lipman: Filosofía y educación*. Madrid: Ediciones de la Torre.
- Generalitat de Catalunya, Departament d'Ensenyament. (2016). *Currículum i orientacions educació infantil segon cicle*. Barcelona: Servei de Comunicació i Publicacions.
- González, J. (2001). John Dewey y la pedagogía progresista. Dins J. Trilla (Coord.), *El legado pedagógico del siglo XX para la escuela del siglo XXI* (pp. 15-39). Barcelona: Graó.
- GrupIREF (2010). *Filosofía 3/18*. Barcelona: GrupIREF.
- León, O. (2003). *Métodos de investigación en psicología y educación* (4ª ed.). Madrid: McGraw-Hill.
- Lipman, M., Sharp, A. M., i Oscanyan, F. S. (1991). *Filosofía a l'escola*. Vic: Eumo.
- Lipman, M., Sharp, A. M., i Oscanyan, F. S. (2002). *Filosofía en el aula* (3ª ed.). Madrid: Ediciones de la Torre.
- Machón, A. (2009). *Los Dibujos de los niños: génesis y naturaleza de la representación gráfica. Un estudio evolutivo*. Madrid: Cátedra.
- Massot, I., Dorio, I. i Sabariego, M. (2012). Estrategias de recogida y análisis de la información. Dins Bisquerra, R. (Coord.), *Metodología de la investigación educativa* (pp. 329-366). Madrid: La Muralla.
- Màrquez, C., Roca, M. i Vila, A. (2003). Plantejar bones preguntes: el punt de partida per mirar, veure i explicar amb sentit. Dins N. Sanmartí (Coord.), *Aprender ciencias: tot aprenent a escriure ciència* (pp. 29-58). Barcelona: Edicions 62.
- McMillan, J., i Schumacher, S. (2005). *Investigación educativa: una introducción conceptual* (5ª ed.). Madrid: Pearson Educación.
- Molist, P. (2008). *Dins el mirall: La literatura infantil i juvenil explicada als adults*. Barcelona: Graó.

- Nomen, J. (2016). *El nen filòsof: com els infants poden aprendre a pensar per ells mateixos*. Barcelona: Arpa Editores.
- Piaget, J., Inhelder, B. (2000). *Psicología del niño* (15ª ed.). Madrid: Morata.
- Porquet, M. (1973). *Les tècniques Freinet al parvulari*. Barcelona: Laia.
- Puig, I. de. (2012). *Fer filosofia a l'escola*. Vic: Eumo.
- Puig, I. de, i Sàtiro, A. (2000). *Tot pensant...contes*. Vic: Eumo.
- Puig, I. de, i Sàtiro, A. (2000). *Tot pensant: recursos per a l'educació infantil*. Vic: Eumo.
- Satris, S. (2013). Socrates. Dins *Salem Press Biographical Encyclopedia*. Recuperat de <http://eds.a.ebscohost.com/biblioremot.uvic.cat/eds/detail/detail?vid=0&sid=8e6c9043-8ead-4658-b1f8-768da7df9b27%40sessionmgr4007&bdata=JnNpdGU9ZWRzLWxpdmUmc2NvcGU9c2l0ZQ%3d%3d#AN=88258906&db=ers>
- Tébar, L. (2005). Filosofía para niños de Mathew Lipman. Un análisis crítico y aportaciones metodológicas, a partir del Programa de Enriquecimiento Instrumental del profesor Reuven Feuerstein. *Indivisa: Boletín de estudios e investigación*, 6, 103-116.
- Terricabras, J. M. (1998). *Atreveix-te a pensar: la utilitat del pensament rigorós a la vida quotidiana* (12a ed.). Barcelona: La Campana.
- Vigotsky, L. (1986). *La imaginación y el arte en la infancia: ensayo psicológico*. Madrid: Akal Ediciones.